

TERORIZMI IN (DRUGI) EKSTREMIZMI

Sprejeto

5. 12. 2024

Pregledano

28. 12. 2024

Izdano

30. 12. 2024

FRIDERIK KLAMPFER

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
friderik.klampfer@um.si

DOPISNI AVTOR

friderik.klampfer@um.si

Izveček V pričujočem članku zasleduje avtor dva cilja – najprej podati delovno definicijo terorizma, nato pa kritično ovrednotiti argumentacijske strategije, ki vodijo do njegove skoraj soglasne moralne obsodbe. V zvezi s prvim zagovarja potrebam moralnega ovrednotenja prikrojeno definicijo terorizma kot ne-razlikovalne uporabe nasilja – ali resno mišljene grožnje z njim – z namenom/ciljem (od oblasti) izsiliti bolj ali manj korenite politične oz. družbene spremembe. V zvezi z drugim priznava, da si teroristi z načrtnim fizičnim in psihičnim nasiljem nad civilisti naptijo težko moralno breme, a dokazuje, da terorizem v tem ni pomembno drugačen od drugih, praviloma toleriranih in neredko celo slavljenih in občudovanih vrst politično motiviranega nasilja, od oboroženih uporov in revolucij do državljanskih in meddržavnih vojn. Ali se bo terorizem pod navedenim moralnim bremenom nazadnje zlomil ali ne, bo v prvi vrsti odvisno od konkretne utemeljitve, tolmačenja in uporabe načela imunosti civilistov – ta naloga pa se po premisleku izkaže za precej trši oreh, kot dajeta slutiti njegova samoumevnost in vsesplošna popularnost. In končno, za enačenje terorizma in ekstremizma ni prepričljivih razlogov, sploh če pomislimo, koliko strpnejši smo do drugih pojavnih oblik politično motiviranega nasilja, ki so terorizmu v najboljšem primeru moralno enakovredne ali pa še to ne.

Ključne besede

terorizem,
nasilje,
ustrahovanje,
načelo razlikovanja,
teorija pravične vojne,
ekstremizem

TERRORISM AND (OTHER) EXTREMISMS

FRIDERIK KLAMPFER

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia
friderik.klampfer@um.siCORRESPONDING AUTHOR
friderik.klampfer@um.si**Accepted**
5. 12. 2024**Revised**
28. 12. 2024**Published**
30. 12. 2024

Abstract The article pursues two goals: to provide a working definition of terrorism and to critically evaluate the argumentative strategies leading to its near-universal moral condemnation. The author advocates for a definition of terrorism tailored to the needs of moral evaluation: the indiscriminate use of violence—or the serious threat thereof—with the aim or purpose of coercing (authorities) into implementing more or less radical political or social changes. Regarding the second, the author acknowledges that terrorists, through deliberate, but indiscriminate physical and psychological violence, assume a heavy moral burden. However, the argument is made that terrorism is not significantly different in this respect from other forms of politically motivated violence that are generally tolerated or even celebrated and admired, such as armed uprisings, and wars. Whether terrorism ultimately collapses under this moral burden will depend on the concrete justification, interpretation, and application of the principle of civilian immunity—a task far more challenging upon reflection than its commonly assumed. Finally, there are no compelling reasons to equate terrorism with extremism, especially when one considers how much more lenient we are toward other forms of politically motivated violence, which are, at best, morally equivalent to terrorism and, at worst, inferior.

Keywords
terrorism,
violence,
intimidation,
civilian immunity,
Just War Theory,
extremism

0 Uvod

ZDA in njihovi občasni zavezniki se že skoraj dve desetletji, vse odkar je predsednik Bush po terorističnem napadu 11. septembra 2001 terorizmu napovedal vojno, bojujejo proti tej sodobni nadlogi. Omenjeni dogodek in kasnejši odziv nanj pa nista do temeljev pretresla le poveljne geopolitične ureditve. Poleg dveh vojaških konfliktov, ki sta varnostne razmere tako regionalno kot globalno prej poslabšala kot izboljšala, sta tudi spodbudila ali, bolje rečeno, po izzvenelem teoretskem zanimanju za terorizem v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja¹ sta obudila tudi zanimanje filozofov in filozofinj za pojmovne in normativne izzive, ki jih s seboj prinaša ta novodobni pojav.

Pri poskusu razumevanja in ovrednotenja tega večplastnega pojava nam je v pomoč sistematični pristop ameriškega filozofa Michaela Walzerja. Ta je filozofsko zanimiva vprašanja o terorizmu priročno razdelil v pet tematskih sklopov:

- (1) Kaj terorizem sploh je? Kdo je terorist, katera dejanja in katere organizacije upravičeno veljajo za teroristične? (pojmovno vprašanje)
- (2) Čemu se nekateri ljudje zatekajo k terorizmu, kateri sociološki, kulturni, gospodarski, verski, psihološki in drugi dejavniki ga v določenih okoljih in v določenih obdobjih spodbujajo in krepijo? Kako naj si razložimo njegov nastanek, premene (zlasti vznik sodobnih pojavnih oblik), trdoživost in razširjenost?
- (3) Ali je uporabo terorističnih metod sploh mogoče kdaj moralno opravičiti, in če da, v katerih okoliščinah je ta (izjemoma) dopustna? (moralno vprašanje)
- (4) Na kakšne načine se smemo zavarovati in braniti pred terorističnimi napadi? Katera sredstva so v boju zoper terorizem sploh učinkovita in, kar je še pomembneje, katera od teh/učinkovitih sredstev so tudi moralno sprejemljiva?
- (5) Kdaj je upravičena ocena, da v boju proti terorizmu zmagujemo, da so naša prizadevanja obrodila sadove? (vprašanje o merila uspeha) (Walzer, 2004)

¹ Za zbirko imenitnih člankov o političnem nasilju nasploh, vendar s poudarkom na poskusih razumevanja in ovrednotenja terorizma glej R.G. Frey & C.W. Morris (ur.) (1991).

V pričujočem članku se bomo podrobneje posvetili prvemu in tretjemu vprašanju z zgornjega seznama. Ne ker bi bili toliko zanimivejši od ostalih, pač pa ker se njuna obravnava najlepše prilega filozofskemu pristopu in metodi.² V zaključnem poglavju se bomo nato na kratko opredelili še do oznake 'ekstremizem', ki jo terorizmu in teroristom – in izključno njim – po avtomatizmu ne lepijo le novinarji in organi pregona, ampak čedalje bolj (in čedalje bolj nereflektirano) tudi družboslovci_ke in filozofi_nje.

1 Kaj terorizem je in kaj ni

Kaj vse je in kaj ni terorizem? Z opredelitvijo tega pojma se zatika že od samega začetka. Ne otežuje je le politična danost, kot pri večini kompleksnih družbenih pojavov, ki kar kličejo k interdisciplinarnosti, ampak je tudi na tej poti proučevanja posejanih cela vrsta pojmovnih in metodoloških preprek. Terorizem je namreč negativna vrednostna oznaka in kot tako jo sprte strani pogosto uporabljajo za medsebojno diskreditacijo in diskvalifikacijo. Primorac (2005a) recimo opozarja na dva tipa politične zlorabe, pristranskosti oz. dvojnih meril pri rabi te oznake. Na eni strani je razlikovanje med 'nami' in 'njimi', na drugi pa razlikovanje med državami in ne-državnimi akterji. Drugače rečeno, kolektivni akterji so praviloma občutljivi na nasprotnikov terorizem, pri čemer pa radi spregledajo teroristične razsežnosti lastnega ravnanja, vsi skupaj pa smo do državnega nasilja veliko bolj strpni/popustljivi kot do nedržavnega. To še zdaleč ni edini, je pa najbrž najbolj izstopajoč razlog, zakaj je postal javni govor o 'terorizmu' v zadnjih dvajsetih letih tako brezupno poljuben, kaotičen in nedosleden ter zakaj so obsojeni na neuspeh vsi poskusi, da bi poenotili, uskladili in osmislili njegovo običajno, vsakodnevno rabo

² V to skupino sodi sicer tudi četrto vprašanje, ki pa ga bom z avtorjevo dovoljenjem raje prihranil za drugo priložnost, namreč kaj vse smemo storiti, da bi zmanjšali nevarnost ali povsem odstranili teroristično grožnjo. Jan Narveson (1991, str. 161) meni, da nam je terorist v nekem smislu napovedal vojno in da smemo z njim zato početi skoraj karkoli; s svojim ravnanjem je namreč zavestno prestopil iz političnega v hobesovsko naravno stanje, tam pa drugih pri ravnanju z njim ne omejujejo nobene pravne ali moralne norme. A komur je vsaj bežno poznana obsesna filozofska literatura o dopustnosti uboja v silobranu, ta se bo s tem le težko strinjal. Ali smemo, recimo, ustreliti z eksplozivom opasanega mladeniča ali mladenko, preden bo ta potegnil vrstico, sprožil detonator in v smrt poslal množico nedolžnih ljudi? Odgovor na to vprašanje je v prvi vrsti odvisen od tega, v katero moralno relevantno kategorijo ta sodi, med napadalce (in če da, v katero podskupino teh, med krive ali nedolžne), grožnje (posredne ali neposredne?), motilce ali opazovalce (in če med slednje, ali med krive ali nedolžne?). Skladno z doktrino dopustnega ubijanja v silobranu je pobijanje teroristov še težje upravičiti v vseh tistih primerih, ko ti napada sploh še ne izvajajo, temveč še le načrtujejo in/ali pripravljajo. Omenjeno, recimo, vzbuja tehtne pomisleke o upravičenosti izraelske politike preventivnih ubojev domnevnih teroristov (samomorilskih bombašev, sestavljalcev bomb in raket, vodij terorističnih organizacij, itd.), pa tudi ameriške množične, malone rutinske uporabe brezpilotnih letal za bombardiranje tarč v Jemnu, Afganistanu in na drugih 'kriznih območjih' po svetu, tudi če z vidika načela sorazmernosti sploh ne problematiziramo velikanskega krvnega davka, ki ga tovrstni napadi posredno terjajo med nedolžnimi opazovalci.

oz. vanjo vnesli vsaj nekaj reda.³ S tem nočem reči, da sta podobno malodušje in dvom na mestu tudi takrat, ko skušamo kar se da natančno opredeliti vsebino in določiti obseg tega pojma za potrebe znanstvene proučitve in moralnega ovrednotenja terorizma. Tudi sam se bom slednjega lotil ob predpostavki, da pojav za misel vendarle ni popolnoma izmuzljiv.

Če se že ta kompleksen družbeni pojav izmika klasični opredelitvi z navedbo nujnih in zadostnih pogojev, ali se ne bi dalo med bolj ali manj neproblematičnimi primeri terorizma prepoznati vsaj določene družinske podobnosti? Težava z omenjenim predlogom je, da tudi med strokovnjaki primanjkuje soglasja o tem, katere oblike nasilja oz. grožnje z njim sodijo v to pravno, družboslovno in/ali etično kategorijo, kaj pa bi bilo pravilneje razvrstiti drugam, med druge vrste politično motiviranega nasilja.⁴ Kaj vse bi sploh hoteli, da zaobjame definicija? Delovanje Tigra med obema svetovnjima vojnama? VOS-ove likvidacije domnevnih kolaborantov? Jedrsko uničenje Hirošime in Nagasakija? Tako imenovano strateško, območno oz. ustrahovalno bombardiranje nemških in japonskih mest (Hamburga, Dresdna, Tokyja) med drugo svetovno vojno? Podtikanje eksploziva v veleblagovnice, kinematografe itn.? Ugrabitve potniških letal zaradi izpolnitve političnih zahtev? Strmoglavljenje potniških letal v Svetovni trgovinski center 11. septembra 2001? Strmoglavljenje potniškega letala v zgradbo ameriškega obrambnega ministrstva v Pentagonu? Ugrabitve in obglavljenja tujih civilistov v samorazglašenem Islamskem kalifatu v Siriji in Iraku? Samorazstrelitve na avtobusih in javnih krajih (*suicide bombers*)? Samorazstrelitve ob varnostnih točkah, ki jih varujejo oboroženi vojaki? Hamasovo in Hezbolahovo raketiranje bližnjih izraelskih mest? Zastrupljanje hrane zaradi izsiljevanja podjetij? Podtikanje bomb v klinike za splave in umore zdravnikov, ki splave opravljajo (»Božja armada«)? Določene oblike ekoterizma (ALF – Fronta za osvoboditev živali)? Vdor razjarjene in naščuvane množice Trumpovih pristašev v kongresno stavbo v Washingtonu? Množične strelske pohode v ameriških šolah in univerzah? Izraelsko bombardiranje in raketiranje šol, bolnišnic in stanovanjskih objektov v Gazi? Daljinsko sproženje eksploziva, skritega

³ Nathanson (2010) v raznolikosti akterjev, njihovih vzgibov, ciljev in sredstev ne vidi načelne ovire pri definiranju 'terorizma' po klasičnem vzoru, tj. z navedbo njegovih bistvenih lastnosti (glej njegovo analogijo s 'krajó'), čeprav pa rade volje prizna, da smo pri uporabi te oznake nedosledni – v primeru nam ljubih skupin in posameznikov zadržani, v primeru sovražnih pa velikodušni.

⁴ Vrhunec medijskega, pa tudi oblastnega opletanja z oznako 'terorizem' pomeni z logiko, dejstvi in pravom skregana obsodba Loris Brljafa zaradi terorizma. Brljajo je slovenska policija aretirala že ob prihodu na ljubljansko železniško postajo. Tja je prispel odločen, da se razstrelí, v resnici pa povsem nenevaren, ker je bil namesto z eksplozivom opasan s praznimi pločevinkami, ki jih je v očitni duševni zmedenosti zmotno imel za eksploziv. (Celec, 2018)

v pozivnikih, ki jih je izraelska protiobveščevalna služba podtaknila borcem in sodelavcem Hezbolaha v Libanonu? Rusko raketiranje elektroenergetske infrastrukture v Ukrajini? Uboj predsednika uprave ene največjih zdravstvenih zavarovalnic v ZDA, domnevno z namenom, da opozori tudi vodstva vseh drugih zdravstvenih zavarovalnic, da njihova primarna naloga ni povečevanje dobička za delničarje, temveč skrb za interese bolnikov?

Iskanja krovne definicije pa ne otežuje le vrednostna zaznamovanost izraza, k zahtevnosti naloge prispeva tudi številčnost in raznolikost pojavnih oblik, ki bi jih radi strpali pod ta krovni pojem. Thomas Simon lepo ponazori sizifovsko naravo tovrstnih prizadevanj, ko zapíše:

»(terorizem) se lahko pojavi v podobi okoljevarstvenikov, ki poškodujejo lastnino inštituta za eksperimentiranje na živalih, ali pa cele vojske (ISIS-a), ki usklajeno napade vrsto ciljev v Siriji in Iraku«. (Simon, 2016; 122sl)

Terorizem bi lahko zaradi obeh značilnosti, neizbrisne vrednostne plati in pa mnogoterosti in številčnosti pojavnih oblik, ki jih pokriva, razvrstili v skupino definicijsko zagatnih pojmov, kamor sodijo, recimo, tudi 'pornografija', 'sovražni govor', 'rasizem', 'fašizem', 'nasilje', ipd. Idealno bi bilo, če bi imeli na voljo en sam, enoten (homogen, enovit?), jasen in razmejen pojem terorizma, ki bi bil uporaben za oboje, tako za pojasnitev/razumevanje tega pojava kot tudi za njegovo moralno ovrednotenje. Toda katerega pojava? No, razstreljevanja ljudi na avtobusih, v restavracijah in podobnega. Prav, ampak kako podobnega tem osrednjim, neproblematičnim primerom in v katerih značilnostih točno naj jim bodo tisti na obrobju podobni? Kar nas spet vrne na sam začetek, k vprašanju, kaj, če sploh kaj, je vsem tem raznolikim pojavnim oblikam nasilja dovolj skupno, da jih je smiselno vse razvrstiti pod isti pojem oz. v isto kategorijo.

Težave z zamejitvijo pojma terorizma in njegovo vrednostno zaznamovanostjo se kažejo v poplavi ponujenih definicij. Skoraj vsak teoretik, bolj ali manj nezadovoljen z obstoječim izborom, ponudi svojo, domnevno boljšo in uporabnejšo definicijo terorizma, preden se loti njegovega pojasnjevanja in/ali vrednotenja. Vse te množestvilne definicije se med seboj razlikujejo v eni ali več prvinah:

- v deklariranem namenu ali cilju: izsiliti zgolj politične ali tudi širše družbene spremembe? Ali pa morda celo samo opozoriti javnost na spregledane krivice?
- v identiteti akterjev: zgolj organizirane družbene skupine ali tudi države?
- v akterjevih motivih in namerah: osebni (maščevanje, sadizem, sovraštvo itn.), verski (džihad, vojna proti nevernikom, širjenje ali obramba vere), politični (sprememba oblasti, sprejetje določenih političnih ukrepov), moralni (poprava storjenih krivic, pravičnejša razporeditev krivic med rasami, narodi, kulturami ali civilizacijami)
- v uporabljenih sredstvih: uporaba sile ali že zgolj grožnja z njo? Ali najprej prvo, potem drugo?
- v tarči: proti nedolžnim osebam ali tudi proti (njihovi) lastnini?
- v vlogi, odmerjeni terorju, paniki, strahu in grozi: ali je ta nujen medij, posrednik oz. povezovalni člen med terorističnimi dejanji in želenim odzivom oblasti ali pa le bolj ali manj naključen stranski učinek?
- v naslovniku sporočila: posamezniki, organizacije, ustanove, vlade?

Alternativna rešitev, ki jo vsak zase predlagajo tako Primoratz (2005 in 2007) kot Coady (2005a) in Rodin (2011), z njimi pa še vrsta drugih avtorjev in avtoric (Jaggar, 2005; Glasgow, 2011; Jollimore, 2007) bi bila, da opustimo svoje prvotne ambicije in se namesto iskanja definicije, ki bi zmogla zaobseči vse te mnogotere pojavne oblike nasilja, zadovoljimo vsaj z *moralno* definicijo terorizma – takšno opredelitvijo tega pojma torej, ki bo vsebovala vsaj tiste od njegovih bistvenih, tvornih značilnosti, s katerimi je mogoče zadovoljivo pojasniti ali, bolje, upravičiti naš skoraj brezizjemno odklonilen odnos do terorizma, našo malone soglasno moralno obsodbo terorističnih dejanj. A še enkrat, kaj če se naša moralna presoja v soglasno in brezpogojno moralno obsodbo terorističnega nasilja sestavi zato, ker jo izkrivljajo pristranosti, ker jo sooblikujejo in usmerjajo vroča čustva, npr. moralno ogorčenje in pravičniški srd, ali ker si pri vrednotenju pojava in njegovih protagonistov v spomin priključimo najslabše možne scenarije, kot je hladnokrvno obglavljanje talcev, namesto tistih precej bolj tipičnih, recimo ugrabljanja letal, ladij ali vojakov in jemanja talcev?⁵ Vzeti za potrebe moralnega ovrednotenja terorizma definicijo terorizma, o nedopustnosti katerega obstaja med teoretiki različne provenience širok

⁵ Podobno napako, z nekoliko poenostavljanja bi ji lahko rekli zmota nereprezentativnosti, zagrešimo, če v razpravi o moralni sprejemljivosti smrtne kazni dovolimo, da nam intuicije o tem, ali si storilci najhujših zločinov tovrstno kazen (edino) zaslužijo ali ne, kroji podoba netipičnega morilca, tj. nekoga, ki je moril večkrat, brez usmiljenja, na okruten način in ki za povrh svojih zločinov tudi obžaluje ne.

in trden moralni konsenz, bi bilo intelektualno nepošteno, v tem primeru bi namreč že predpostavili to, kar moramo šele dokazati. Tudi ni treba, da je ponujena definicija vseobsegajoča ali maksimalno vključujoča. Mora pa omogočati jasno razmejitev med terorizmom na eni in revolucijo, državnim udarom, gverilskim bojevanjem ter konvencionalno vojno na drugi strani, ob tem pa pustiti dovolj prostora še za moralno oceno. Moralna definicija naj, skratka, navede vse ali vsaj večino moralno pomembnih lastnosti terorizma, ne da bi sama nadomestila vsebinsko moralno sodbo.

1.1 Terorizem kot metoda oz. taktika

Sam bom v opredelitvi terorizma sledil vzgledu Primorca, Coadyja, Nathansona in vseh tistih, ki se strinjajo, da si lahko terorizem bolje pojasnimo in ga lažje ovrednotimo, če ga razumemo kot posebno metodo ali taktiko (strategijo?) bojevanja, namesto, kot predlagajo nekateri, s pomočjo za terorizem značilnih ciljev ali identitete storilcev. Kot zapiše Nathanson (2010, str. 19):

“/.../ terorizem bi veljalo opredeliti s pomočjo sredstev in ne ciljev. V skladu z najbolj prepričljivimi definicijami ‘terorizem’ označuje taktiko, sredstvo boja. Običajne definicije zahtevajo, da morajo biti teroristična dejanja nasilna, da morajo namerno oškodovati nedolžne ljudi in da morajo biti v službi takih ali drugačnih političnih ali družbenih ciljev. Poleg tega številne definicije vključujejo idejo, da imajo teroristična dejanja dve tarči, najprej neposredne žrtve napada, nato pa še drugo skupino, občinstvo, na katerega skušajo teroristi vplivati. Teroristi usmerjajo nasilje proti manjši skupini, da bi vplivali na člane večje skupine oz. voditelje, ki to skupino zastopajo.”⁶

Ne bom pa prej omenjenim sledil tudi v naslednjem koraku in skupaj z njimi načrtnega, preračunljivega nasilja *nad nedolžnimi* vključil v samo definicijo terorizma. Igor Primorac (2005b, podobno tudi 1997) ponudi naslednjo zelo uporabno, po premisleku pa vendarle ne čisto optimalno definicijo:

⁶ Podobnega mnenja je tudi Charles Tilly: »Če ga pravilno razumemo, je teror strategija in ne vera. Teroriste najdemo v širokem spektru organizacij, okoliščin in nazorov. Terorizem ni en sam vzročno koherenten pojav. /.../ Noben družboslovec, ki to zanika, se ne more odgovorno izrekati o terorizmu.» (Tilly, 2017, 293–303)

»Terorizem je premišljena, namerna uporaba nasilja ali grožnja z njim, zoper nedolžne ljudi, z namenom, da se druge ljudi z ustrahovanjem prisili k določenim dejanjem oz. opustitvam le teh.«

Kot delovna definicija je to že kar natančno miselno orodje. Sam bi jo hotel za potrebe tega članka vseeno popraviti v enem elementu – predlagam, da nasilje nad nedolžnimi ljudmi zamenjamo z nerazlikovalnim nasiljem.⁷ V takem popravku vidim tri nesporne prednosti: a) ne bo si nam treba razbijati glave z opredelitvijo 'nedolžnosti';⁸ b) je bolj korektna, če upoštevamo: prvič, da teroristi svojih žrtev ne ugrabljajo, pohablajo in pobijajo pod opisom 'nedolžne žrtve', in drugič, da jih za tarčo ne jemljejo zato, ker bi bili nedolžni, temveč ker so ranljivi (skratka, ker so civilisti najlažje tarče in lahko z usmerjanjem napadov nanje naredijo maksimalno škodo ob minimalnem tveganju, da jih bodo pri tem ujeli in/ali ubili) in c) pušča več maneverskega prostora za moralno ovrednotenje kot Primorac-Coadyjev pristop. Ustrahovanje kot pričakovan stranski učinek in sredstvo pritiska na oblast je, skratka, za terorizem tvorno, medtem ko nedolžnost žrtev ni. Kar namreč Coady, Primorac in drugi zagovorniki moralne definicije, ki pri terorizmu kot vrstno razliko izpostavlja namerno oškodovanje nedolžnih, spregledajo, je, da za očitek teroristom, da kršijo načelo razlikovanja, povsem zadošča, da ti prestanejo naslednji protidejstveni preizkus (imenujmo ga preizkus razlikovalne ravnodušnosti ali PRR):

Ali bi bili eksploziv v avtobus, letalo ali restavracijo podtaknili, tudi če bi bili tam namesto civilistov sedeli vojaki ali policisti?

Nobene potrebe, skratka, ni, da bi teroristi po definiciji pobijali in pohabljali izključno nedolžne ljudi, še manj po tem, da bi jih izbirali kot tarče izključno zato ker, ali kljub temu da, so ti – po kriterijih, ki jih sami itak ne priznavajo – nedolžni. Za teroristično nasilje je značilno, da je nerazlikovalno, in ne, da so njegove žrtve (objektivno, v očeh opazovalcev ali subjektivno, v očeh storilcev) nedolžne.⁹

⁷ Nasilje bom za potrebe tega članka razumel v slovarskem pomenu, kot namerno rabo fizične sile s ciljem (p)oškodovanja ljudi ali njihove lastnine. Precej podobno nasilje opredelita tudi Held (2022) in Nielsen (1972).

⁸ Primorac (2005a) na dolgo in široko preleva, ali so žrtve terorističnih napadov nedolžne v objektivnem in subjektivnem smislu ali zgolj v prvem, in nazadnje zavzame stališče, da so definitivno nedolžne po objektivnih kriterijih, ne pa tudi nujno v očeh teroristov oz. v skladu z njihovo subjektivno presojo – številni med njimi namreč verjamejo v kolektivno krivdo in v skladu s to logiko so, recimo, v očeh pripadnikov Hamasa ali Hezbolaha vsi Izraelci brez izjeme sokrivi za izraelsko zatiranje palestinskega naroda, tudi zvesti volivci bolj zmernih političnih strank in aktivni člani izraelskih mirovniških gibanj.

⁹ V skladu s predlagano opredelitvijo bo v podmnožico terorističnih dejanj, ki jih zagrešijo države oz. državne ustanove, v prvi vrsti vojska, se pravi med dejanja državnega terorizma, sodilo tudi veliko vojaških akcij, ki jih je med 7. oktobrom 2023 in decembrom 2024 v Gazi izvedla izraelska vojska. Številni dokumenti, izjave uradnih oseb,

Dvomljivce bo morda prepričal naslednji miselni eksperiment. Vzemimo, da so iraški uporniki ob prometni cesti namestili eksplozivno napravo, ki jo bo urni mehanizem aktiviral točno opoldne naslednjega dne, ko na njej pričakujejo najgostejši promet. Njihov cilj je pobiti nekaj mimoidočih in/ali povzročiti razdejanje, na ta način pa med prebivalstvom zasejati strah in paniko ter aktualno vlado prisiliti k pogajanjem o predaji oz. delitvi oblasti. Kdo točno bo umrl in koliko njih, jim ni mar, če bo le napad učinkoval tako, kot so si zamislili. Predstavljajmo si dva scenarija – v prvem v eksploziji bombe umre pet vojakov v vojaškem avtobusu, ki je ravno takrat peljal mimo, v drugem pa bomba ubije pet delavcev gradbenega podjetja, ki so se v tistem trenutku v kombiju peljali na delo. Moja definicija oba napada razvrsti med teroristična dejanja. V skladu z definicijami, ki enačijo terorizem z nasiljem nad civilisti oz. nedolžnimi, pa so uporniki teroristično dejanje zagrešili le v drugem primeru, medtem ko so v prvem izvedli gverilski napad. Ne bi hotel pripisovati pretiranega pomena pojmovnim intuicijam, a vsaj z mojo se močno bode ideja, da niti mi niti uporniki ne moremo vedeti, kaj so ti načrtovali in izvedli, teroristični napad ali gverilsko akcijo, dokler ni jasno, kdo je v napadu podlegel.

Tu je torej moja, v luči zgornjega pomisleka ustrezno predrugačena oz. izboljšana (moralna) definicija terorizma:

terorizem je preišljena, načrtna in namerna uporaba (fizičnega) nasilja – ali iskrena grožnja z njim – zoper naključno izbrane ljudi, z namenom, da se z ustrahovanjem prebivalstva (tudi preko publicitete, ki jo tovrstnim dejanjem zagotovijo medijska poročila) oblast prisili k čisto določenim političnim, gospodarskim, zakonodajnim, itd. ukrepom oz. odvrne od njih.

Primerjava pokaže, da se od ustaljenih, v filozofski literaturi prevladujočih definicij¹⁰ tu predlagana razlikuje v eni sami, vendar ključni podrobnosti (natančneje točki (iv) na spodnjem seznamu):

interna komunikacija in pričevanja očitvev namreč kažejo, da je bilo izraelskim vojakom *eno figo mar*, koliko nedolžnih Palestincev bodo poleg Hamasovih borcev, ki so bili primarna tarča napadov, pobile njihove rakete in bombe, in da niso pretirano resno jemali dolžnosti, ki jim jo nalagata vojno in humanitarno pravo, naj storijo, kar je v njihovi moči, da bi pred posledicami vojaških napadov zavarovali palestinske civiliste.

¹⁰ Ena redkih izjem je Virginia Held (2022), ki terorizem opredeli kot »sistematično uporabo umorov, poškodb in uničevanja, da bi z 'nerazlikovalnimi' napadi, ko se niti ne poskuša izogniti žrtvam med tistimi, ki jih morala varuje pred tovrstnimi napadi, zasejali grozo in obup«. Held se sicer strinja z Robertom Youngom (Young, 2005), da je za uspeh terorističnega napada ključno presenečenje, je pa to po njenem mnenju povsem združljivo s taktiko, ko teroristi pred napadom oblasti opozorijo nanj in jim s tem omogočijo, da civiliste še pravočasno umaknejo na varno. Kadar jih napad seveda sploh ogroža, po Youngu si lahko namreč terorist za tarčo izbere tudi policiste ali vojake.

Teroristi

- (i) uporabljajo fizično silo ali grozijo z njeno uporabo
- (ii) javno
- (iii) s ciljem oz. z namenom, da bi nekoga (državo, oblast, posameznika, ustanovo, organizacijo) prisilili, da nekaj stori ali opusti
- (iv) tako da s pobijanjem, pohabljanjem, ugrabljanjem (*po moralni plati*) *naključnih tarč*
- (v) sejejo med prebivalstvom strah, zmedo, grozo, paniko (obenem pa oblast, kolikor te kampanje nasilja ne zna zaježiti, odtujujejo od ljudstva).

Naj pojasnim, kaj mislim s tem, da so tarče terorističnih napadov 'naključne'. S tem ne želim reči, da je teroristom povsem vseeno, kdo bo v napadu umrl ali koliko bo žrtev, in da tovrstni premisleki v njihovem premišljevanju in načrtovanju ne igrajo sploh nobene ali kvečjemu postransko vlogo. Teroristi svoje tarče – ali, natančneje, lokacije napadov – seveda izbirajo nadvse skrbno in po tej plati ničesar ne prepustijo naključju. Je pa zato njihova izbira tarč tipično naključna po moralni plati. Strinjam se s Coadyjem (2005a) in Primorcem (1997 in 2005b), da terorist nasilje uporablja, ne da bi se pri tem, kot to vojskujočim se stranem narekujejo načela teorije pravične vojne, omejil na legitimne in po najboljših močeh izognil nelegitimnim tarčam. Drugače rečeno, teroristi svojih tarč ne izbirajo po kriteriju moralne sprejemljivosti, temveč glede na priročnost, po pragmatičnih kriterijih. Pri snovanju in izvedbi napada teroriste v resnici bolj zanima, kako bi z izbiro kraja, časa, metode, orožja, itd. po eni strani dosegli maksimalen učinek, tj. z ustrahovanjem prebivalstva oz. preko javnega mnenja kar najbolj pritisnili na odločevalce, po drugi pa minimizirali tveganje, da a) jim sovražnik napad prepreči, b) gre kaj po zlu in/ali c) jih pri tem ujamejo ali celo ubijejo. Morebitne moralne pomisleke pri tem bodisi potlačijo bodisi izbiro določenega kraja in časa napada ustrezno racionalizirajo – z utemeljitvijo, da so verjetne žrtve njihovega napada tako ali tako (so)odgovorne za krivice, na katere skušajo opozoriti oz. ki jih skušajo preprečiti, ali v slogu Trockega oz. makijavelistično, z argumentom, da dovolj plemenit cilj – in ta, ki ga zasledujejo, v njihovih očeh seveda je takšen – pač opravičuje uporabo tako ali drugače moralno spornih sredstev. Teroristu je, skratka, vseeno, ali bodo ti, ki jih bo njegova krogla ali eksplozija najverjetneje ubila ali pohabila, nedolžni ali krivi, oz. ali si usodo, ki jim jo naklepa, in gorje, ki jih bo doletelo, zaslužijo ali ne. Tovrstne pomisleke teroristi, če se v njihovem razmišljanju sploh pojavijo, nemudoma potlačijo ali pa podredijo

strateškim in pragmatičnim premislekom, kako načrtovani akciji zagotoviti maksimalen uspeh in odmevnost.

Predlagana definicija ima, kot rečeno, pred ustaljenimi, ki vztrajajo, da morajo biti tarče napada nedolžne, če naj ta šteje za terorizem, več prednosti. Prvič, zaobjame tudi napade na vojaško osebje, kadar je nanje usmerjeno nasilje bolj v službi pritiska na oblast in njenega izsiljevanja kot pa končne vojaške zmage; drugič, na ta način se izognemo neskončnim in brezplodnim razpravam o tem, kdo je in kdo ni dovolj nedolžen, da lahko nastopa v vlogi teroristične žrtve; in tretjič, v primerjavi z definicijami, ki vztrajajo na nedolžnosti žrtev kot bistvenem določilu terorističnega nasilja, je veliko bolj moralno nevtralna, kot taka pa pušča več prostora za samostojno, od definicije neodvisno moralno ovrednotenje.¹¹ 'Nedolžnost' namreč ni v moralnih definicijah pogosto nič drugega kot bližnjica do brezpogojne in brezizjemne moralne obsodbe – da so žrtve terorističnega nasilja po definiciji nedolžne, se v končni fazi skrči na to, da je nasilje nad njimi če že ne v načelu nemogoče, pa vsaj izredno težko opravičiti. Od očitka, da si terorist ne razbija glave z razglabljanjem, ali so potencialne tarče načrtovanega napada nedolžne ali krive, pa je do moralne obsodbe terorizma vendarle vsaj en korak dlje kot od očitka, da teroristi vedno in povsod prelivajo kri nedolžnih ljudi. In končno, predlagana definicija teroristov ne demonizira in jim ne podtika vzgibov, ki jih ti najverjetneje nimajo. To bi sicer lahko razčistila le empirična raziskava, a vseh teroristov pri pobijanju in pohabljanju prav gotovo ne vodi morilska sla, kvečjemu hladnokrvna in brezčutna kalkulacija, kaj jim bo v borbi za zelene politične spremembe ob minimalnem vložku in osebnem tveganju zagotovilo maksimalen izplen.¹²

Teroristično dejanje ima, tu je treba dati Primorcu prav, dve tarči – prva (oz. v blažji obliki, njena lastnina) je žrtev fizičnega in psihičnega nasilja oz. groženj z njim, druga pa izsiljevanja z vzdušjem groze, panike, psihoze in histerije, ki ga tovrstno nepredvidljivo teroristično nasilje ustvari v javnosti. V nasprotju z atentatorji izvajajo teroristi nasilje neposredno na bolj ali manj naključnih, anonimnih slehernikih, svoje

¹¹ Primorac (2005b) se precej muči z dokazovanjem, da so žrtve nedolžne v objektivnem pomenu besede, najsi jih terorist vidi enako ali drugače, in da je nedolžnost v tem pomenu čisto dovolj tako za klasifikacijo nečesa kot terorizma kot tudi za negativno moralno sodbo o terorizmu. Psihološko gledano pa je verjetneje, da uspe večini teroristov sebe in svoje kompanjone prepričati o krivdi žrtev in da na ta način vsaj pred seboj in pomembnimi drugimi upravičujejo nasilje nad njimi. Kakorkoli že, s tem ko pogoj nedolžnosti žrtev oslabimo v moralno ravnodušnost storilcev do njih (ovega trpljenja), se tem zagatam elegantno izognemo.

¹² Za analize tipičnih vzgibov za teroristična dejanja, načina, kako teroristi razmišljajo in sklepajo, ter, pogojno rečeno, načel in vrednot, s sklicevanjem na katere pred seboj in drugimi opravičujejo nasilje, glej Rees (2005), Post (2007 in Moen (2018). Zanimivo študijo primera ponujajo Bortolotti idr. (2013) in Rahman idr. (2016).

zahteve pa hkrati naslavljajo na nosilce politične ali gospodarske moči, tipično na predstavnike oblasti. Nasilje nad praviloma, ne pa tudi izključno nedolžnimi ljudmi tako ni samo sebi namen; je dokaz in izraz teroristove sposobnosti in odločenosti, da bo, če se oblastniki njegovim zahtevam ne uklonijo, s pobijanjem, ugrabljanjem, uničevanjem, ipd. nadaljeval in med ljudi še naprej sejal grozo in strah.

S tem je povezan še en vidik terorističnega nasilja, ki se zlahka izmakne naši pozornosti, če se osredotočamo izključno na identiteto in/ali število žrtev terorističnih napadov oz. obseg in vrsto škode, ki jo v njih utrpijo. Nasilje, h kateremu se zatekajo teroristi, ima namreč v nasprotju z uporabo fizične sile v vojni le zelo omejen vojaški učinek. Nasilje je v terorizmu sicer ravno tako sredstvo za doseg drugih ciljev kot v vojni, vendar pa ga teroristi instrumentalizirajo drugače kot vojaki – teroristom sile ni treba stopnjevati, dokler ta ne preseže in zlomi sile, ki ji stoji nasproti, tj. sovražne vojske, temveč silo namesto tega usmerjajo in odmerjajo glede na pričakovane *psihološke* učinke. Po svoje imajo tako prav tisti avtorji, ki poudarjajo, da je teroristično nasilje bolj v službi komunikacije z oblastjo oz. natančneje, njenega izsiljevanja kot pa v službi končne vojaške zmage – za to slednje so teroristi preprosto preslabo usposobljeni, opremljeni in oboroženi, pa tudi premalo številčni. Z drugimi besedami, teroristi nasilja ne uporabljajo, da bi si pokorili sovražnikovo vojsko ali zlomili njen odpor, temveč da bi sovražni oblasti vsilili svojo voljo in jo pripravili k sprejetju ukrepov, ki jih teroristi od nje zahtevajo v zameno za prekinitev nasilja. Ker je tako, jim z nasiljem ni treba pretiravati, istočasno pa postane precej bolj realno dosegljiv tudi nov, bolj skromen cilj.

Nekoliko drugače opisujeta in razčlenjujeta vlogo terorističnega nasilja Neumann & Smith (2008). Njun trifazni model ima implikacije tako za vprašanje osrednje vloge in pomena nasilja v terorizmu kot tudi za vprašanje uspešnosti terorističnih metod. Kar zadeva prvo vprašanje, je lahko nasilje tudi samo simbolično in ker je uspeh teroristovih prizadevanj bolj odvisen od psiholoških kot od v strogem pomenu besede vojaških učinkov nasilja, ga teroristom načeloma ni treba nenehno stopnjevati. Nasilje tudi ni, kot bi lahko dali misliti nekateri aktualni primeri, samo sebi namen ali končni cilj teroristovih prizadevanj.¹³ V zvezi z drugim vprašanjem

¹³ Kot opozarja Michel Boudry (Boudry, 2018), teroristično nasilje nikoli ali vsaj praviloma ni nesmiselno, v smislu da ne le da ga žrtve niso izzvale, temveč da zanj tudi ne bi bilo mogoče najti kakega pametnega razloga ali utemeljitve. Takšno je morda videti iz zornega kota žrtev ali nevpoletenih opazovalcev, toda storilci imajo vedno, tudi v primeru na prvi pogled nesmiselnega, samovoljnega, neutemeljenega nasilja, kakršno je izživljanje pripadnikov Islamske države nad talci, njihovo ritualno obglavljanje, ipd. pri roki tak ali drugačen izgovor za svoje ravnanje. Boudry svari, da nas napačne predstave o koreninah nasilja vodijo k napačnim rešitvam oz. zdravlilu zanj. In kar je še pomembneje,

pa se izkaže, da teroristi svojih ciljev ne morejo uresničiti, ne da bi se prej ali slej odpovedali nasilnim metodam boja za politične ali ideološke cilje in poskusili širšo, tudi pravno legitimnost svojim zahtevam zagotoviti s političnimi, tj. nenasilnimi sredstvi:

»Zakaj teroristi verjamejo, da lahko z nekaj simbolnimi nasilnimi dejanji strmoglavijo vlade ali spremenijo uveljavljene politike? Kako natančno poskušajo doseči svoje cilje? Kakšna je narava procesa, za katerega upajo, da se bo razvil? Kako si obetajo s teroristično kampanjo doseči svoje cilje? Meniva, da je ta modus operandi mogoče razumeti kot trifazni proces. Prva faza – dezorientacija – skuša oblast odtujiti od državljanov, tako da vlado v očeh prebivalstva prikaže kot nemočno in ustvari vtis, da se 'tisti na oblasti' ne znajo spoprijeti z naraščajočim kaosom. Druga faza – ciljni odziv – želi spodbuditi vlado, da se odzove na način, ki ustreza uporniškemu namenu. Tretja faza – pridobivanje legitimnosti – izkorišča čustveni vpliv nasilja za vnašanje alternativnega političnega sporočila ter širitev podporne baze teroristov, pogosto prek medijev ali vodilnih političnih organizacij. /.../ strateški terorizem, še posebej v primerjavi z bolj "konvencionalnimi" vojaškimi strategijami, v ključni meri temelji na izzivanju cilja, da bi se odzval na način, s katerim bi nevede spodkopal lastno avtoriteto. Prav tako poskuša to doseči z izkoriščanjem psiholoških in ne uničujočih učinkov oboroženih dejanj. /.../ kampanja strateškega terorizma lahko – morda paradoksalno – zmagala le, če v tretji fazi preide na bolj konvencionalno politično delovanje, kar predstavlja enega osrednjih izzivov za sodelujoče v strateškem terorizmu.»

'Simbolično nasilje' tu ni sopomenka za 'abstraktno' ali 'nerealno' nasilje, temveč je teroristično nasilje simbolično v dveh pomenih: najprej v smislu, da je vedno nezadostno za vojaško zmago nad političnim nasprotnikom, nato pa še v smislu, da je njegova primarna funkcija tipično sporočilna, komunikativna. Kot pravilno

da preusmerjajo našo pozornost in prizadevanja od redkih in bolj benignih pojavnih oblik (politično motiviranega) nasilja k pogostejšim in nevarnejšim – v realnem svetu je namreč nasilje le redko nemotivirano, naključno in/ali vsaj subjektivno utemeljeno: »Ta fascinacija nad nesmiselnim nasiljem... resno zavaja. Oblikovalci politik in policijski organi bi ravnali prav, če bi ta koncept zavrnili. Zadovoljuje določene psihološke potrebe in posega v določene moralne intuicije, vendar pa ima malo ali nič skupnega z realnostjo. V resničnem svetu je nasilje redko nesmiselno. Ni naključno in nepredvidljivo, temveč ga poganjajo racionalni motivi in utemeljive in vodi/ lastna notranja logika. Če želimo preprečiti nasilna dejanja, moramo razumeti motivacijo storilcev, namesto da njihovo vedenje prikazujemo kot naključno, skrivnostno in brezumno. Nesmiselno nasilje, kolikor sploh obstaja, bi nas moralo še najmanj skrbeti. Pravzaprav, bolj ko je nasilje smiselno, nevarnejše je. Kar vas mora skrbeti, niso nesmiselni naključni napadi, temveč storilec (običajno je to moški), ki svoje nasilno vedenje upravičuje z racionalnimi razlogi.« (prav tam; 148)

ugotavljata Neumann & Smith: »V jedru teroristične strategije je vera v transformativno moč simboličnega nasilja – voditelji organizacije Narodnaya Volya, ki so skovali zaroto proti carju Aleksandru II., niso verjeli, da bi lahko umor carja sam po sebi zrušil rusko monarhijo. Namesto tega so upali, da bo atentat vzbudil zanimanje in publiciteto, destabiliziral režim, prestrašil vladajoče razrede ter spodbudil tiste s podobnimi nazori, ki pa so bili preveč plahi, da bi sami posegli po orožju, da se pridružijo gibanju.« (prav tam; 32–33)

Če se torej strinjamo, da terorist sicer nekomu vedno krati to ali ono pravico, da pa ne izvaja nujno fizičnega nasilja nad nedolžnimi – ker pač lahko z nasiljem samo grozi, ne da bi svojo grožnjo tudi uresničil, ker lahko za tarčo svojega napada namesto človeških življenj, telesne integritete ali osebne svobode izbere javno infrastrukturo ali zasebno premoženje, ker pogosto tudi sam fizično nasilje razume kot izhod v skrajni sili in/ali ga skuša minimalizirati,¹⁴ ker nasilje odmerja glede na psihološke in ne vojaške učinke, itd. – terorizem preneha biti nepojmljivo, kvalitativno drugačno družbeno zlo in zasede mesto v paleti pojavnih oblik političnega nasilja, s katerimi smo od nekdaj sprijaznjeni, nekatere od njih, denimo kmečke upore, osvobodilne vojne in/ali družbene revolucije pa celo kolektivno občudujemo in ritualno slavimo. Strateška definicija terorizma kot premišljenega nasilja v službi obstranske politike, vere ali ideologije, ki namesto moralnega statusa žrtev poudarja ustrahovalen, paralizirajoč in avtoriteto oblasti spodkopavajoč učinek nepredvidljivega nasilja na javnih krajih, skratka, odpira nekaj več prostora za njegovo vsaj pogojno in realno gledano prej ko ne izjemno moralno upravičenje.

2 Moralno breme terorizma... je občutno, ne pa tudi edinstveno

Kakšen je torej moralni status tako opredeljenega terorizma? So resno mišljene grožnje z načrtnim uničevanjem lastnine ali celo človeških življenj, ki jih morajo teroristi zaradi verodostojnosti vsaj občasno uresničiti, da bi s tem oblastnike prisilili v družbene in politične spremembe po svoji volji, lahko kdaj moralno opravičljive in če da, v kakšnih okoliščinah? V pričujočem poglavju bom dokazoval, da ni v

¹⁴ Da ne bo pomote, s tem nočem reči, da se teroristi vsi po vrsti trudijo kar se da zmanjšati škodo in tveganje za nič hudega sluteče opazovalce. Ravno nasprotno, ne bi me presenetilo, če bi podrobna empirična raziskava odkrila, da večini od njih sploh ni mar za izgubljena človeška življenja in storjeno gorje oz. da ga niti najmanj ne obžalujejo, posledično pa si tudi ne razbijajo glave s tem, kako z minimalnim razdejanjem doseči maksimalen učinek. Moj poduk je le, da ni pobijanje nedolžnih ljudi oz. civilistov – še manj pa njihovo množično pobijanje – *po definiciji* ne sredstvo in ne končni cilj terorističnih kampanj. Terorist po definiciji ni nekdo, ki pobija iz zabave ali na veliko, temveč kdor skuša s pomočjo zmede in kaosa, ki ju zaneti z nepredvidljivim in brezciljnim nasiljem, izsiliti zaželene družbene spremembe oz. prevrat.

terorizmu nič takega, zaradi česar bi morali verjeti, da ga od drugih oblik nasilja, ki je v podobni meri (a) politično motivirano, (b) množično in brezosebno ter c) intenzivno in razdiralno, ločuje globok prepad. Tovrstne primerjave, zlasti z vojno in revolucijo, se za terorizem praviloma slabo iztečejo, a je razlaga za to razmeroma preprosta – navadno se najhujše, najbolj zavržne primere terorizma (recimo brezciljno množično pobijanje mirnih sprehajalcev ali obglavljanje talcev v režiji borcev Islamske države) primerja z najmanj problematičnimi, očiščenimi in olepšanimi primeri pravičnih vojn. Ali pa se realnost terorizma zoperstavi idealizirani, skoraj idilični podobi vojne, ki jo vse vpletene strani ali pa vsaj ta, ki se v njej bori za pravično stvar oz. cilj, bojujejo plemenito in viteško, dosledno po pravih vojskovanj. Terorizem je moč ljudem dodatno zagabiti tako, da ga postavimo v službo zavržnih političnih ideologij – ustanovitve teokratske države, etničnega čiščenja, medverskih spopadov, zločinov, porojenih iz rasnega ali verskega sovraštva ipd. Tovrstne primerjave so že na prvi pogled nepoštene in zavajajoče, a zato prav nič manj priljubljene. Če naj bo terorizem deležen kolikor toliko poštene obravnave, potem ne kaže primerjati vojn, kakršne bi v idealnem svetu lahko bile, s terorizmom, kakršen v našem ne-idealnem svetu dejansko je, oz. po moralni plati zglednih vojn, ki jih ni najti nikjer drugje razen v učbenikih vojaške etike in abstraktnih filozofskih razpravah, s kruto realnostjo terorizma kake Islamske države ali Islamskega džihada. Nasprotno, primerjati je treba med seboj primerljivo – ali realne, moralno defektne vojne (in revolucije in oborožene vstaje in nasilne demonstracije in atentate itn.) z realnim, moralno defektnim terorizmom, ali pa moralno idealne različice prvega in drugega. Ugovora, da moralno idealnega terorizma preprosto ni, kakšen smisel bi torej imelo razglabljanje o njegovi (ne)dopustnosti, ni težko zavržiti – enak pomislek namreč velja tudi za vojno (in revolucijo in oboroženo vstajo in nasilne demonstracije in atentat itn.).

Se pa s primerjavo med najbolj skrajnimi in problematičnimi primerki terorizma na eni in najbolj izčiščenimi, idealiziranimi in neproblematičnimi primerki nasilnih demonstracij, atentatov, gverilskega bojevanja, revolucij in vojn na drugi strani v veliki meri napaja v javnosti, pa tudi med filozofi_njami, precej razširjeno prepričanje, da sodi terorizem v čisto posebno, ločeno kategorijo moralno zavržnega. Da morda ni ravno istega velikostnega reda kot drugi veliki grešnik, genocid oz. holokavst, da pa je podobno kot ta kvalitativno in ne zgolj po stopnji drugačen od vseh prej naštetih.¹⁵ Osebno mi omenjeno stališče ni blizu. V primerjavi

¹⁵ Za zagovor takega stališča glej Scheffler 2006, Smith (rokopis) in Coady 2004 in 2008b.

z vojnami (ki je tudi zelo pisana kategorija) ima terorizem seveda svoje specifikke, a podobno velja tudi za revolucije, oborožene vstaje ali nasilne demonstracije. Posledica tega je, da nekatera načela teorije pravične vojne ali izjeme, ki jih ta dopuščajo, za vrednotenje terorizma niso uporabne – terorizem, recimo, je bolj domena nedržavnih kot državnih akterjev in ker teroristi praviloma ne branijo ozemeljske celovitosti in nacionalne suverenosti te ali one države, bo nabor pravičnih ciljev zanje neizogibno krajši. To pa še ne pomeni, da teroristi ne bi mogli zasledovati bolj ali manj pravičnih ciljev ali da pri tem ne bi mogli poseči po moralno bolj ali manj sprejemljivih sredstvih. Sabotaže v nenaseljenih vladnih stavbah, ki jih je v prvi polovici šestdesetih v sklopu boja proti apartheidu v Južni Afriki izvajalo oboroženo krilo Afriškega narodnega kongresa, nedvomno sodijo v to kategorijo, pa napadi Irske republikanske armade na vojaške patrulje in infrastrukturo v službi če ne okupatorske, pa vsaj do katoliške manjšine zatiralske britanske oblasti na Severnem Irskem, in še kaj bi se našlo. V teh vidikih lahko teroristične kampanje premerimo z enakimi vatli kot katero koli vojno ali revolucijo. Da terorizem ni edinstveno zavržna oblika političnega nasilja, nekakšen moralni spak, temveč prej pomanjšana različica vojne, ki bi jo veljalo moralno ovrednotiti z enakimi vatli kot druge pojavne oblike množičnega nasilja, prepričljivo dokazuje tudi Virginia Held (2004):

»Terorizem ni edinstveno grozovit, prej je podoben majhni vojni. Ni vedno ali nujno manj moralno upravičen kot vojna. Vsem vojnám se velja izogibati, kljub temu pa so ene vojne bolj neupravičene kot druge. Podobno velja za presojo terorizma. Priporočljivo je, da bi število civilistov, ki so jih ubili ti, ki zahtevajo politične spremembe, primerjali s številom žrtev tistih, ki se na vse pretege trudijo take spremembe z nasilnimi sredstvi preprečiti. Včasih bi se morala razprava osredotočiti na upravičenost zastavljenih ciljev oz. umanjkanje teh. In čeprav je res, da bi se bilo treba k nasilju zatekati čim redkeje, so tisti na oblasti odgovorni, da so nam pri zavzemanju za upravičene politične spremembe na razpolago nenasilna sredstva.«

Skratka, pri moralnem vrednotenju terorizma je nujno, da upoštevamo ne le obseg in intenzivnost nasilja, ki ga teroristi usmerjajo proti naključno izbranim tarčam, temveč tudi, kako je teroristično nasilje po tej plati primerljivo z nasiljem, na katero se v obrambi moralno nedopustnega družbenega statusa quo rutinsko in z mogočno pravno zaslombo opira vsakokratna oblast. Pri tem še zdaleč ni nepomembno, ali je slednja poskrbela, da lahko ti, ki so po lastni oceni vse predolgo trpeli krivice in zatiranje, svoje legitimne zahteve in pričakovanja glede prepotrebnih družbenih

sprememb uresničijo na miroljuben način in po zakoniti poti. Kadar je nasilje edino sredstvo za odpravo krivic in zatiranja, mu je namreč veliko težje ugovarjati, oblast pa je pogosto kriva, da so pobudnikom družbenih sprememb druge, nenasilne poti do teh zaprte. Tudi če spremembe, za katere se slednji zavzemajo, niso le moralno zaželeni, ampak tudi zapovedane. Prav tako je na mestu opozorilo, da se zaradi izhodiščnih neravnovesij težko zanesemo na svoje intuicije – naše spontane moralne presoje namreč ne izkrivlja le dejstvo, da je oblastno nasilje uzakonjeno, medtem ko je tisto, ki je naperjeno proti oblasti in režimu, že v osnovi protizakonito, temveč tudi razlike v formalni in neformalni moči med sprtima stranema, ki oblastnikom, podprtim z dobro opremljeno in usposobljeno vojsko, zagotavljajo nepoštenu prednost pred prevratniki, za katere bi bil 'viteški', frontalni spopad z neprimerno močnejšim nasprotnikom brez dvoma poguben. Prav imajo torej vsi tisti, ki vidijo v terorizmu edino orožje, ki je dostopno revnim in nemočnim, in najdejo v dejstvu, da prevratniki razpolagajo z zelo omejenim naborom možnosti, razloge za razumevanje in pogojno naklonjenost do uporabe terorističnih metod.

Kdor kljub temu vztraja, da je terorizem kot terorizem že v osnovi moralno bolj zavržna metoda boja za politične cilje kot druge oblike politično motiviranega nasilja, naj pomisli na bombne napade na pripadnike Hezbolaha v Libanonu 17. in 18. septembra letos. Eksplozije pozivnikov in mobilnih telefonov, v katere je izraelska obveščevalna služba Mosad skrivaj namestila eksploziv, ki ga je nato sprožila na daljavo, preko kodiranega sporočila, so ubile nekaj ducatov in ranile več tisoč ljudi. (Valdez, 2024) Ker tarče omenjenega napada niso bile (moralno) naključne, cilj napada pa je bil prej eliminirati čim večje število Hezbolahovih borcev kot pa med prebivalce Libanona zasejati strah in paniko, bi te napade težko označili za terorizem v ustaljenem pomenu besede (pa četudi izjemoma v režiji države, in sicer izraelske). Toda ali je za moralno ovrednotenje res pomembno, ali je šlo za terorizem ali za kaj drugega? Tvorci tega peklenskega načrta in ti, ki so sprožitev skritega eksploziva nazadnje zaukazali, niso mogli niti približno predvideti, kje se bo tarča napada nahajala v trenutku eksplozije, v praznem stanovanju ali na obljudeni ulici, obdana z množico drugih teles, in potemtakem tudi ne, koliko drugih, zelo verjetno nedolžnih ljudi, bodo eksplozije pobile in/ali pohabile. In jim za to tudi ni bilo mar. Toda čeprav strogo vzeto Izraelci v tem primeru celo niso kršili načela nedotakljivosti nebojujočih – smrti civilistov, med njimi devetletne deklice in desetletnega dečka, so bile resda predvidljivi, toda nenameren stranski učinek napada na legitimne tarče – je v sklicevanju na nauk o dvojnem učinku oz. njemu lastno razlikovanje med namernimi in nenamernimi smrtmi kot posledico naših dejanj nekaj dvočlanskega in

moralno frustrirajočega. Za božjo voljo, konec koncev je smrti teh nedolžnih ljudi zagrešila enaka brezbržnost do tega, ali bodo živeli ali umrli, kot kadar jih terorist vzame za talce v upanju, da se bo oblast vdala izsiljevanju in se mu bo tako njegova nemoralna stava obrestovala!¹⁶

Toliko v prid nujnemu izenačevanju pravil, po katerih se bo odvijalo soočenje argumentov za in proti uporabi različnih vrst nasilja za dosego ožje političnih ali širše družbenih ciljev. Kar zadeva merila za moralno vrednotenje, se kot najbolj logična iztočnica ponuja teorija pravične vojne (TPV). Ker so ta merila v prvi vrsti prikrojena za potrebe vrednotenja vojn, pa še to tistih najbolj tradicionalnih, se pravi meddržavnih vojn, kjer se spopadata vojski sovražnih držav, dokler ena ne premaga druge, se prav lahko izkaže, da bi jih bilo za potrebe ovrednotenja terorističnega nasilja, ki je od vojnega vendarle precej drugačno tako po vzgibih kot po obliki in intenzivnosti, smiselno prilagoditi. Dokler TPV ne trči ob meje svoje uporabnosti, pa jo je v pomanjkanju alternativ vendarle smiselno vzeti kot obči normativni okvir. Ali so torej načela, formulirana v tradicionalni teoriji pravične vojne neposredno uporabna za moralno ovrednotenje vseh vrst političnega nasilja, vključno s sodobnimi, kot so vstaje in revolucije, osvobodilne in gverilske vojne ter terorizem? Med filozofi_njami o tem ni širšega soglasja. Osebnost mi je blizu stališče že omenjene Virginie Held, da je teorija pravične vojne najbolj suverena na njej najbolj domačem terenu, pri uravnavanju klasičnih vojaških spopadov med vojskami sprtih držav, za kar je bila nenazadnje tudi izvorno zasnovana. Precej manj samozavestno pa se TPV giblje na tujem terenu, torej ko se z njenim zapletenim aparatom lotimo moralne presoje in vrednotenja politično motivirane uporabe nasilja individualnih in kolektivnih nedržavnih akterjev, ki so prešibki, da bi se spoprijeli z organizirano in izurjeno vojsko, a obenem dovolj močni, da povzročijo občutno škodo in razdejanje drugačne vrste. In da bo to zahtevalo prej premišljeno revizijo in nadgradnjo načel pravične vojne kot pa njihovo kopiranje ali mehansko uporabo.

“Ker je bila teorija pravične vojne zasnovana za obravnavo uporabe vojaške sile med oboroženimi silami, ni jasno, ali in kako naj vpliva na ocenjevanje takih nevojaških oblik nasilja, kot je terorizem. Domnevam, da so moralni imperativi,

¹⁶ Naj ta pomislek ponazorim z aktualno vojno v Gazi oz., kar se zdi čedalje primernejša oznaka za tamkajšnje dogajanje, z izraelskim genocidom nad Palestinci. Novinarji *The New York Timesa* (Granados idr. 2024) so razkrili, da je po vdoru Hamasa na izraelsko ozemlje in pokolu 7. oktobra 2023 poveljstvo izraelske vojske število sprejemljivih civilnih žrtev vojaških napadov dvignilo z običajnih od nič do deset na od dvajset do celo sto, s tem pa svoje vojake de facto odvezalo dolžnosti spoštovanja zaščite, ki bi jo morali civilisti uživati pred neposrednimi vojaškimi napadi.

ki igrajo osrednjo vlogo v tradiciji pravične vojne (tj. da mora imeti vojna pravičen cilj ali namen; da mora biti izhod v skrajni sili; da morajo vse strani pri vojskovanju kar se da omejiti uporabo nasilja; in da mora biti uporaba nasilja sorazmerna z zastavljenim ciljem, s čimer se zmanjša nepotrebne žrtve), vredni spoštovanja, čeprav so pogosto nejasni. Prizadevanja teorije pravične vojne, da bi zmanjšali krivico in škodo, ki jo povzroča vojno nasilje, so moralno zavezujoča, tudi če nasilja iz človeških zadev ne moremo popolnoma izkoreniniti, ne glede na vrsto nasilja in storilca. Kljub temu pa je treba še veliko povedati o posledicah načel pravične vojne.

Ali je vojna s sodobnim orožjem sploh lahko pravična, je pereče vprašanje. Ali naj te, ki nimajo sredstev za vojaške spopade z sovražnimi državami, razpolagajo pa s sredstvi za povzročanje občutne škode na drugačen način, ocenjujemo po merilih teorije pravične vojne, je vprašljivo – a po katerih drugih moralnih standardih naj bi jih ocenjevali? Številni moralni premisleki bodo v obeh primerih podobni, pa čeprav lahko privedejo do drugačnih priporočil, kot jih običajno nudi teorija pravične vojne.

Ker teorija pravične vojne ne zajema nasilja, ki je bilo zadnja leta najbolj očitno – torej nasilja odporniških in osvobodilnih gibanj, terorizma in gverilskih kampanj ter povračilnih ukrepov proti njim – bi bila, tudi če je teorija nemara primerna za vrednotenje uporabe vojaške sile med državami, njena uporabnost omejena. Potreben je nov premislek, ki nam bo pomagal razviti merila za ustrezno obravnavo vrst nasilja, ki trenutno prevladujejo v svetu.« (Held, 2008, str. 10–11)

Tak sistematičen premislek v smeri nadgradnje in posodobitve klasične teorije pravične vojne, da bi z njo lažje ovrednotili nekatere sodobne oblike političnega nasilja, bi bil več kot dobrodošel, žal pa presega tako skromne ambicije kot tudi prostorske omejitve pričujočega članka.¹⁷ V njem bom zato vzel osrednja načela, ki tvorijo omenjeni nauk, v prvi vrsti zapoved, da je treba pri uporabi nasilja dosledno razlikovati med legitimnimi in nelegitimnimi tarčami, kot bolj ali manj neproblematično normativno izhodišče. V utemeljitve teh načel torej ne nameravam drezati in jih problematizirati, kvečjemu se bom občasno obregnil ob to ali ono, po

¹⁷ Za bolj ambiciozen poskus, ki pa izhaja iz podobnega spoznanja, da je namreč treba TPV prilagoditi specifikam drugih vrst političnega nasilja, v dotičnem primeru revolucionarnega, glej Buchanan

moji oceni neprepričljivo, tolmačenje njihovega dometa in/ali logičnih implikacij. Moj namen ni ponuditi nov, za vrednotenje sodobnih oblik političnega nasilja prikladnejši normativni okvir. Namesto tega bi rad pokazal, da sta z vidika nekaterih načel, ki tvorijo samo jedro TPV in jih je mogoče precej neposredno prenesti z vojne na terorizem, ti dve vrsti političnega nasilja moralno enakovredni oz. sta, natančneje rečeno, iz bolj ali manj istih razlogov ali obe moralno opravičljivi ali pa obe moralno neopravičljivi.

Iz teze, da so različne pojavne oblike politično motiviranega nasilja, vsekakor pa vojna in terorizem, v osnovi moralno enakovredne, da torej niso ene od njih same po sebi, po svoji naravi ali bistvu, bolj zavržne kot druge, se da seveda izpeljati dva diametralno nasprotna sklepa – da so vse enako sprejemljive ali da so vse po vrsti enako moralno nesprejemljive. Osebnostno mi je sicer bližje drugo, odklonilno stališče do sistematičnega fizičnega nasilja. Ker pa je argumentacija zanj zahtevna in zapletena, se bom v pričujočem članku raje omejil na dokazovanje, da terorizem kot tak ni nič slabši oz. bolj napačen kot vojna ali revolucija ali vstaja ali oborožen upor in da sta zato kategorična obsodba in zavračanje terorizma ob sočasni strpnosti do vojn in revolucij, celo njihovi glorifikaciji, znamenje dvoličnosti.

S tem nikakor ne želim zanikati občutnega moralnega bremena, ki ga prenašajo – in, če smo iskreni, praviloma vse prelahko in prehitro odvržejo – teroristi. (Fotion, 2005) Terorist namreč po definiciji pobija, pohablja, ugrablja, ustrahuje itn. ljudi ne ozirajoč se na to, ali si moralno gledano takšno obravnavo zaslužijo ali ne, in je bolj ali manj ravnodušen do škode in krivic, ki jih zaradi tega utrpijo. Da teroristi namerno povzročajo gorje ljudem, ki praviloma niso storili ničesar takega, s čimer bi si to gorje (ali vsaj tolikšno količino gorja) zaslužili, je moralno breme, ki se ga terorist od vseh očitkov najtežje otrese. Z namernim povzročanjem zla, škode in gorja kršijo teroristi eno temeljnih moralnih načel, načelo neškodovanja. V kontekstu vojne in političn(o motiviran)ega nasilja, kamor se umešča velika večina terorističnih dejanj, opravlja njegovo vlogo t. i. načelo razlikovanja med legitimnimi in nelegitimnimi tarčami vojaških napadov, znano tudi kot načelo imunosti ali nedotakljivosti civilistov oz. nebojujočih (skrajšano NIC). Prepoved neposrednih napadov na civiliste ni le sestavni del teorije pravične vojne, je tudi eden izmed stebrov mednarodnega humanitarnega in/ali vojnega prava. Kdor orožje naklepno usmerja proti civilistom, ki mu za to niso dali nobenega povoda, skratka, ne ravna le krivično, temveč za povrh zakrivi še vojno hudodelstvo. Terorist prenaša težko moralno breme še iz dodatnega, bolj banalnega razloga. Teorija pravične vojne, ki nam

priskrbi pojmovna orodja in načela za moralno ovrednotenje uporabe vojaške sile, izrazito privilegira države in diskriminira ne-državne akterje – poseganje po orožju je zaradi uresničenja enako legitimnega cilja precej manj problematično za prve kot za druge (kar velja za vstop v vojno oz. vojno napoved, velja verjetno tudi za vojaške akcije). (glej Heinze in Steele, 2009)

Ko enkrat sprejmemo splošno prepoved namernega oškodovanja oz. bolj specifično prepoved fizičnih napadov na civiliste (ali njihovo lastnino), se vrata do malone brezizjemne moralne obsodbe terorizma odprejo na stežaj. Do slednje vodi od tod več poti. Vztrajamo lahko, da so vse (in samo) civilne žrtve nedolžne v moralno relevantnem pomenu te besede in da jim teroristi zato vedno delajo nepopravljivo krivico. Lahko dokazujemo, da so celo ob vprašljivi predpostavki, da so v demokratičnih ureditvah vsi državljani v določeni meri soodgovorni za odločitve in ravnanje lastne vlade, smrt, pohabljenje, psihična tortura, groza in strah, uničevanje imetja in podobna zla, ki jih svojim žrtvam tipično prizadevajo teroristi, krute in nesorazmerne kazni za tako zanemarljivo stopnjo krivde. Lahko pa podvomimo v to, ali poskusi, da bi krog legitimnih tarč z vojskujočih se oseb razširili še na določeno podmnožico civilistov, npr. na vse odgovorne opazovalce ali grožnje, teroristu res priskrbijo prepotrebno moralno odvezo.

Kljub soglasni javni obsodbi in v načelu odklonilnemu stališču velike večine moralnih in političnih filozofov pa zavračanje terorističnih metod le ni povsem soglasno. Še manj je brezpogojno. Filozofska upravičenja terorizma, ki so sicer vsa po vrsti zgolj pogojna in kar se da previdna, so čudaška in kontroverzna le na prvi pogled. Da si je terorizem naložil težko moralno breme, namreč še ne pomeni nujno, da se bo pod tem bremenom zlomil. Konec koncev: če je mogoče načeloma upravičiti vojno, ki je neprimerno bolj razdiralna in uničevalna kot katera koli druga oblika množičnega nasilja, zakaj ne bi bilo mogoče vsaj načeloma in s podobno utemeljitvijo upravičiti tudi terorizma? Če je, denimo, dopustno vzeti orožje v roke zaradi osvoboditve izpod tuje nadvlade ali upora zoper tiransko oblast, ali zaradi zagotovitve čim prejšnje zmage in brezpogojne japonske kapitulacije odvreči atomski bombi na Hirošimo in Nagasaki, zakaj si ne bi bilo iz enakega ali podobnega razloga dopustno opasati jopič z eksplozivom in se razstreliti?¹⁸

¹⁸ Filozofi_nje, ki dopuščajo možnost, da se smemo v boju proti hudim krivicam v izjemnih okoliščinah zateči k terorističnim metodam bojevanja, so sicer v izraziti manjšini, nekaj se jih pa le da najti: Steinhoff 2005; Honderich 2004 in 2006; Young 2005; Held 2004, 2005, 2008a in 2008b. Njihove vrste bi se močno okrepile, če bi jim prišteli

Pogojni in omejeni zagovor terorizma bi lahko oprli na katero od naslednjih idej:

- (i) je edino kolikor toliko učinkovito orožje siromašnih in nemočnih v boju za osvoboditev izpod kolonialne oblasti, okupacije, zatiranja, sistematičnih kršitev pravic (Baier 1992);
- (ii) v primerjavi s (človeškimi, gospodarskimi, psihološkimi, kulturnimi, političnimi, itd.) stroški vojn, ki (ob izpolnitvi določenih pogojev) veljajo za moralno sprejemljivo rabo nasilja v službi plemenitih ciljev, je človeški davek terorizma razmeroma neznaten;¹⁹
- (iii) načelo imunosti civilistov oz. razlikovanja med legitimnimi in nelegitimnimi tarčami vojaških napadov je sicer veljavna moralna zapoved, ki so jo dolžni v enaki meri spoštovati tako vojaki kot teroristi, da pa ta norma pred neposrednimi vojaškimi napadi varuje vse civiliste od prvega do zadnjega (in izključno njih), pa še zdaleč ni samoumevno;
- (iv) terorizem je mogoče vsaj načeloma opravičiti iz zornega kota teorije pravične vojne – če (a) je edini način, da se skupnost ubrani pred eksistenčno grožnjo (pravičen povod oz. cilj) in so izpolnjeni tudi drugi ad bellum in in bello pogoji, še zlasti pa (b) če nasprotnik sam uporablja teroristične metode in dokler (c) si za tarče vojaških napadov pazljivo izbiramo le osebe, ki so sokrive za omenjeno eksistenčno grožnjo, potem je terorizem lahko moralno upravičen;²⁰
- (v) žrtve terorizma niso (vedno) nedolžne v moralno pomembnem smislu, ker si nekatere od njih ali a) smrt, poškodbe, pohabljenje, grozo in strah, uničenje lastnine zaslužijo (zaradi osebne sokrивde za storjene krivice ali zaradi članstva v skupnosti, ki je kolektivno odgovorna za zatiranje, množično teptanje pravic ipd.)²¹ ali pa ker b) so izgubile imunost in jim z ubojem ne bi storili krivice;

mnoge zagovornike napada z atomsko bombo na Hirošimo in Nagasaki, kjer je šlo za šolski primer državnega terorizma v kontekstu vojskovanja, pa naj se apologeti te oznake še tako otepajo.

¹⁹ Vsi dosedanj teroristični napadi naj bi po ocenah strokovnjakov terjali okrog 400 tisoč življenj, medtem ko je v najhujšem terorističnem napadu doslej, ob ugrabitvi in strmoglavljenju potniških letal v stolpnici Svetovnega trgovinskega centra v New Yorku 11. septembra 2001, umrlo nekaj manj kot 3000 ljudi. Če to primerjamo z, recimo, krvnim davkom bitke na Sommi (več kot milijon mrtvih in ranjenih), žrtvami druge palestinske intifade (okrog 16 tisoč mrtvih in ranjenih Palestincev in Izraelcev, od tega najmanj dve tretjini civilistov), številom padlih v bojih za Okinavo (okrog 150 tisoč mrtvih in ranjenih), žrtvami zavezniškega izkrcanja v Normandiji (med 15 in 20 tisoč žrtvami samo na dan izkrcanja) ali krvnim davkom Pariške komune (kjer je v t. i. 'krvavem tednu' med 21. in 28. majem 1871 padlo okrog 15 tisoč komunarдов in gardistov), se izkaže, da terorizem ne zaostaja močno le za vojnami, temveč ga po krutosti in razdiralnosti daleč prekašajo tudi revolucije, oboroženi upori, vstaje, nasilne demonstracije, in druge pojavne oblike politično motiviranega množičnega nasilja.

²⁰ Za poskus takega argumenta glej Kapitan 2008; 22sl.

²¹ Za – po moji oceni neuspešen – zagovor teze o razumnosti kolektivne krivde glej Tollefsen 2008.

- (vi) je terorizem edini način, kako lahko na poti v svet brez krivic neizogibno škodo in krivice na kratki rok pravičneje (pre)razporedimo;²²
- (vii) je terorizem vsaj včasih, resda izjemno redko, edini način, s katerim lahko preprečimo nepojmljivo moralno katastrofo.²³

3 Načelo imunosti civilistov (NIC)

Najvišjo oviro bo za poskuse moralnega upravičenja terorizma, kot smo ga opredelili, torej kot nerazlikovalno rabo nasilja, predstavljalo načelo imunosti oz. varstva civilistov pred napadi (NIC).²⁴ NIC je eden od temeljnih stebrov tistega dela teorije pravične vojne, ki se imenuje *ius in bello* in zadeva pravičnost v vojskovanju. Ne podpirajo ga le trdne intuicije, še močnejšo podporo mu daje načelo neškodovanja oz. prepoved namerne povzročanja škode drugim ljudem, iz katerega ga je mogoče precej preprosto izpeljati. Pa vendar, kdor bi hotel terorizem zagovarjati vsaj v izjemnih okoliščinah in/ali pogojno, temu so v osnovi na voljo naslednje tri argumentacijske strategije, s katerimi bi se lahko izognil sklepu, da je teroristično nasilje vedno nedopustno zaradi kršitve NIC-a: (i) zamaje lahko temelj oz. spodmakne podlago temu načelu; (ii) omeji lahko njegov domet ali obseg; ali (iii) zmanjša lahko njegovo normativno moč. Oglejmo si na kratko vsako od njih in poskusimo oceniti njihov potencial.

3.1 Rahljanje temelja NIC-a

NIC, kot rečeno, velja za izvedbeno različico načela ne(o)škodovanja, ki prepoveduje namerno in zavestno povzročanje škode drugim ljudem, ki za to ali niso dali soglasja ali pa jim z oškodovanjem delamo krivico. Vsaka od osrednjih normativnih teorij ponuja nekoliko drugačno razlago, kaj da NIC-u zagotavlja veljavnost in čemu naj bi nas ta obvezoval. Za utilitariste je NIC koristna konvencija, ki pomaga vsaj nekoliko zmanjšati ogromno število vojnih žrtev, trpljenja in razdejanja, vendar pa ne veliko več od tega. Pomanjkljivost take utemeljitve je, da nas NIC obvezuje zgolj pogojno – ne ker bi bilo enostavno njegovo kršitev vsakič znova upravičiti z občimi

²² To tezo zagovarja Held 2005b in 2008a, kritizirajo pa jo Primoratz 1997; Coady 2004, 2008a in 2008b ter Steinhoff 2005.

²³ Za pogojni in omejeni zagovor terorizma s sklicevanjem na ti. višjo ali skrajno silo (*supreme emergency defence*) glej Primoratz 1997 in Walzer 1977/2015 in 2004, za kritiko pa Statman 2005 in Coady 2005b.

²⁴ Ena redkih izjem je Frances Kamm (Kamm 2008 in 2014), ki moralno najbolj problematične značilnosti terorizma ne vidi v nasilju nad civilisti oz. nedolžnimi in ustrahovanju prebivalstva, temveč v teroristovi zlonamernosti.

koristmi, ki da jih to prinaša, temveč ker se zdi, da nas lahko obvezuje le ob predpostavki, da jo spoštuje tudi nasprotna stran, in le v taki meri.²⁵ Deontološka utemeljitev je pomembno drugačna – ker so sovražnikovi vojaki z napadom na nas zapravili lastno imunost, torej pravico do zaščite pred vojaškimi napadi, ki v osnovi pripada vsakemu od nas, je sodelovanje v napadih na sovražnikove vojake dopustno, kadar in dokler se branimo pred neizzvanim napadom. Civilisti pa nas po drugi strani ne napadajo in torej niso z nobenim svojim ravnanjem zapravili svoje izvirne imunosti, zato bi jim naredili nepopravljivo krivico, če bi jih ubili ali pohabili. V nasprotju z utilitaristično utemeljitvijo NIC-a je deontološka vsaj na prvi pogled trdnejša – ker je namerno povzročanje škode vedno (vsaj pro tanto) nedopustno, praviloma pa tudi krivično, so vojaški napadi na civiliste prepovedani brezpogojno in brez izjeme. (Tak je vsaj na prvi pogled, k temu se še vrnem.) Etika vrlin ponuja spet čisto svojo zgodbo – napadi na oborožence zahtevajo pogum, medtem ko je pri napadih na nemočne in neoborožene ta odveč. Prvi zato upravičeno veljajo za pogumna in v toliko moralno pohvalna dejanja, medtem ko se v drugih manifestira strahopetnost, zato storilce slednjih upravičeno grajamo.

Že na prvi pogled si lahko zagovorniki terorizma med temi tremi največ obetajo od utilitaristične utemeljitve. V skladu z njo nas namreč NIC obvezuje zgolj pogojno, s tem pa se odpira možnost, da to načelo naših odločitev in dejanj vsaj v določenih okoliščinah ne bo omejevalo in da vsaj takrat teroristom ne bomo mogli očitati, da z namernim pobijanjem in/ali pohabljanjem civilistov kršijo veljavno moralno načelo. Kako obetavna je ta strategija, bo odvisno od dvojega – (a) ali utilitaristična utemeljitev NIC-u res priskrbi v najboljšem primeru pogojno in posledično omejeno veljavo,²⁶ in (b) v kolikšni meri okoliščine, v katerih NIC akterjeve volje ne bo

²⁵ Utilitaristični zagovor načela imunosti civilistov je v klasični obliki razvil že Richard Brandt (Brandt 1972). Če smo natančni, je Brandt svojo različico utilitarizma poimenoval 'pogodbeni' (contractual) utilitarizem – na sledi moralno obvezujočim pravilom vojskovanja se moramo po njegovem vprašati: O kakšnih pravilih vojskovanja bi se dogovorili razumni, tj. korist maksimizirajoči in nepristranski posamezniki (v danem primeru predstavniki držav ali narodov ali ljudstev) ob predpostavki, da bo med dvema ali več državami/narodi/ljudstvi prej ali slej izbruhnila vojna? Katera pravila vojskovanja so taka, da bi jim dali ustrezno motivirani in razumni kolektivni akterji prednost pred drugimi pravili oz. odsotnostjo slehernih pravil? Tak preizkus bo po njegovem med pravila, ki sicer omejujejo vojaške akcije, s katerimi bi si ena stran v spopadu lahko pridobila občutno, vendar ne odločilno vojaško prednost pred sovražnikom, ki pa so obojestransko koristna, ker dolgoročno minimizirajo vojno škodo, uvrstil tudi tista, ki pred napadi varujejo življenja in telesno celovitost civilistov in vojnih ujetnikov, torej NIC.

²⁶ Če vprašamo Brandta, je odgovor nikalen. V skladu z njegovim utilitarizmom pravil bo namreč utilitaristični zagovor deontoloških pravil, vključno z NIC-om vedno, dvostopenjski – moralno veljavna pravila vojskovanja (*rules of conduct*) so utemeljena s splošnimi (dolgoročnimi) koristmi, ki jih imajo vse vpletene strani od njihovega brezpogojnega spoštovanja; spoštovanje teh istih pravil pa je ravno zato *zapovedano brezpogojno in brez izjeme*. Nekoliko paradokсно to pomeni, da zmorejo premisleki o koristnosti utemeljiti samo načelo, ne pa tudi odstopanj oz. izjem od njega. Čeprav, ko Brandt zapiše, da utilitaristični premisleki ne morejo moralno upravičiti odstopanj od teh pravil oz. njihovih kršitev, hoče s tem reči, da bi vsak tak poskus de facto spodletel, ker bi dolgoročna škoda zaradi kršitev daleč preseгла

obvezoval oz. omejeval, sovpadajo z okoliščinami, ki tipično spodbujajo – in vsaj potencialno upravičujejo – teroristična dejanja. Osebnost ne bi stavil ne na prvo in ne na drugo – če je namreč NIC veljavno moralno načelo ali pravilo, ker njegovo dosledno spoštovanje zmanjšuje vojno škodo in krivice, potem ga bomo iz enakega razloga dolžni spoštovati tudi takrat, ko ga sovražnik krši – če bi namreč oboji napadali civiliste, bi bili vojna škoda in krivice neprimerno večji, kot če to počne le ena, namreč nasprotna stran. Tudi ni pametnega razloga, čemu bi verjeli, da bo morala prenehala varovati življenja in telesno celovitost civilistov točno takrat, ko bo potreba po terorističnem nasilju največja. Kvečjemu bo res nasprotno, da so razmere, ki kličejo po uporabi nasilja, ker se drugače kot z nerazlikovalno silo ne da narediti konca zatiranju, krivicam in oblastniškemu nasilju, vedno že tudi razmere, ko nedolžni ljudje po krivici trpijo, in bi torej krivice trpeli dvakrat, če bi dali teroristom zeleno luč za njihovo pobijanje in pohabljanje, enkrat od malopridne oblasti in drugič od teroristov. Kakorkoli že, ker se zdi, da so na voljo druge, bolj obetavne strategije, se bom v nadaljevanju raje posvetil tem.

3.2 Omejitev dometa NIC-a

Morda pa si lahko več kot od spodkopavanja temeljev NIC-a obetamo od druge strategije, tj. od dokazovanja, da ima omenjeno načelo omejen domet in da zato ne varuje tako samoumevno in vsepovprek vseh, ki niso oboroženi in/ali si neposredno ne prizadevajo za vojaško zmago. To dokazovanje se prične z opažanjem, da ima izraz 'civilist' več pomenov. Pravno gledano je civilist vsak, ki se trenutno ne udeležuje vojaškega spopada (*»not currently engaged in the business of war«*). V filozofski literaturi srečamo tri pojmovanja 'civilnosti':

- (i) Civilisti so vse in samo tiste osebe, ki niso vojaki, vojak pa je vsak, ki nosi orožje ves čas ali pa vsaj takrat, ko se bojuje oz. pripravlja na spopad (Haška in Ženevska konvencija);
- (ii) civilisti so vsi in samo tisti, ki nas neposredno ne ogrožajo, nam ne povzročajo škode oz. od katerih nam ne preti neposredna nevarnost

njihove kratkoročne koristi, in ne da je to a priori, v načelu, neizvedljivo: »Utilitarist pravil je gotovo v položaju, da reče, da utilitaristi premisleki ne morejo moralno opravičiti odstopanja od teh pravil; v tem smislu so absolutni. Seveda pa bo tudi dodal, da so ta pravila moralno utemeljena v dejstvu, da bo njihovo sprejetje in uveljavljanje pomembno prispevalo k dolgoročnim koristim. Utilitarist pravil lahko torej zavzame dvoplastni pogled: da so za utemeljevanje pravil primerni utilitaristični premisleki in nič drugega; medtem ko nas pri odločanju, kaj storiti v konkretnih okoliščinah, pravila zavezujejo absolutno. Z vidika utilitarizma pravil nam takojšnja smotnost ne priskrbi moralnega upravičenja za kršitev pravil.« (prav tam)

(razen vojakov in poveljnikov izključuje to pojmovanje še vse, ki oskrbujejo vojake kot vojake in ne preprosto kot ljudi – peke, ki pečejo kruh za vojsko, morala tako varuje pred napadom, delavcev v tovarni orožja pa ne);

- (iii) civilisti so vse in samo nedolžne osebe, vsi in samo tisti torej, ki niso odgovorni oz. krivi za vojno in si zato ne zaslužijo kazni v obliki pohabljenja ali smrti, niti jih ni mogoče brez krivde ubiti, ker niso storili nič takega, s čimer bi zapravili moralno varstvo pred ubojem oz. odvzemom življenja (v to kategorijo nesporno sodijo le otroci in opravilno nesposobni, pogojno pa še politični nasprotniki vojne).

Delež populacije, ki ga NIC varuje pred napadi, se več kot očitno krči, ko se pomikamo od (i) proti (iii) – prvi opis zajema največ ljudi, drugi že manj in tretji najmanj. Dve skupini ljudi, ki sta tradicionalno veljali za 'civiliste' oz. nebojujoče in v toliko nelegitimne tarče vojaških napadov, bi se lahko odvisno od konkretne opredelitve civilistov pri razvrščanju znašli na drugi strani, med legitimnimi tarčami vojaških napadov: (a) nedolžni/nekrevi napadalci oz. grožnje (t. i. *innocent attackers/threats*) in (b) krivi opazovalci (t. i. *guilty bystanders*). Med prve sodijo tisti, ki, ne nujno po svoji krivdi, ogrožajo življenja nedolžnih ljudi, med druge pa vsi, ki jih lahko upravičeno krivimo, ker niso naredili nič, da bi tovrstne grožnje nevtralizirali.

Kategoriji nedolžnih groženj in krivih opazovalcev izvirata iz razprav o dopustnosti uboja v silobranu, s katero si tako poskusi upravičevanja ubijanja v vojni kot tudi poskusi upravičevanja terorističnih napadov delijo dve podmeni: prvič, da mora biti škoda neizogibna, se pravi taka, da je ni več mogoče preprečiti, kvečjemu jo lahko od enih potencialnih oškodovancev preusmerimo k drugim; in drugič, da smemo neizogibno škodo od enih k drugim potencialnim žrtvam oškodovanja preusmeriti takrat, ko vse žrtve niso moralno enakovredne (primeri t. i. moralne asimetrije) ali ko je to edini način, da se škodo občutno omeji (primeri t. i. višje sile). Če, skratka, kategorija civilistov oz. nebojujočih ni homogena, temveč se ti med seboj razlikujejo v lastnostih, zaradi katerih so eni v primeru vojaških ali terorističnih napadov upravičeni do močnejše zaščite pred neizogibnim fizičnim in/ali psihičnim nasiljem kot drugi, ali če je določena mera nasilja nad enimi od njih (raje kot nad drugimi) nujna, da bi preprečili, da postanejo žrtve neprimerno bolj intenzivnega nasilja vsi ali vsaj večina od njih, potem je lahko bolj dopustno oz. manj (ali pa sploh ne) narobe, če nasilniki nasilje usmerijo proti podmnožici civilistov oz. nebojujočih. Od tega, katere lastnosti oslabijo ali v celoti nevtralizirajo imunost civilistov pred

neposrednimi napadi, in kako visok bo posledično delež civilistov s tako oslABLJENO imunostjo, bo potem odvisno, koliko krivic bo z nerazlikovalnim nasiljem povzročila vojska ali teroristična organizacija.²⁷ Zlasti nekateri sodobni notranji kritiki teorije pravične vojne (McMahan 2005, 2010, 2011 in 2014, Frowe 2011, 2014 in 2019, Rodin 2011) so kategorijo legitimnih tarč nasilja razširili z vojakov oz. bojevnikov še na to ali ono podmnožico civilistov oz. nebojujočih: na hujskače in goreče podpornike krivičnih vojn, na tiste, ki bi množične krivice in grožnje z oškodovanjem lahko preprečili, pa tega niso storili, na vse, ki prostovoljno prispevajo – četudi ne z orožjem – k vojaškim prizadevanjem krivične strani v vojni in so za svoj prostovoljni prispevek tudi (polno? delno?) moralno odgovorni (t. i. krivične posredne grožnje). S tem nevarnosti, da bo zaradi (moralno) naključne izbire tarč določenemu številu žrtev terorističnih napadov po krivici prizadejana škoda, sicer docela ne odpravimo, jo pa vsaj občutno zmanjšamo.

Naj na kratko opišem najbrž najbolj odmevno teorijo o dopustnosti ubijanja v vojni, tisto ameriškega filozofa Jeffa McMahana. Ta izhaja iz podmene, da je lahko uboj osebe v vojni dopusten le, če je ta storila kaj takega, zaradi česar ji s povzročitvijo smrti ne bi storili krivice. In kako lahko izgubiš imunost pred vojaškimi napadi? McMahan vidi podlago za nekrivičen uboj v delni moralni odgovornosti žrtve za krivice, ki so dovolj resne, da lahko upravičijo sproženje vojne ali vstop vanjo, pri tem pa po njegovem za moralno odgovornost za tovrstne krivice zadošča, da prostovoljno sodelujemo pri njihovem povzročanju, tudi če za to sodelovanje morda nismo krivi. S tem kriterijem se ločnica med legitimnimi in nelegitimnimi tarčami zariše na novo – vsi borci na krivični strani vojne, npr. vsi ameriški vojaki, ki so se

²⁷ Vzemimo, da je ta moralno pomembna lastnost krivdna opustitev dejanj, s katerimi bi lahko (skupaj z dovolj drugimi) preprečili zlo, ki je dovolj veliko, da tem, ki jih doleti, priskrbi pravičen povod ali razlog za vojno (ali pa terorizem). 'Krivi opazovalec', kljub temu da s svojim ravnanjem v ničemer ne prispeva k smrtni grožnji, bi lahko v tem primeru bil kriv in izgubil varstvo, ki ga je užival kot civilist, če bo po vrsti držalo naslednje: (a) da bi bil lahko preprečil napad; (b) da bi bil to lahko storil brez posebnega tveganja zase; (c) da bi bil to moralno dolžan storiti in (d) da nima za neizpolnitev svoje dolžnosti nobenega pametnega opravičila ali izgovora. Predlog, da bi tudi krive opazovalce vključili med legitime tarče vojaškega ali terorističnega nasilja, sicer pestita najmanj dve težavi. Eni ljudje imajo že na prvi pogled več moči in vpliva, ki bi ga lahko uporabili za ustavitev zlonamernih in krivičnih politik kot drugi, s tem pa tudi več odgovornosti, da to storijo. Ker pa nima nihče dovolj moči in vpliva, da bi to storil sam, bo taka odgovornost vedno kolektivna. Od tega, koliko moči in vpliva na politične odločitve bo moral posameznik imeti, da bo soodgovoren zanje in kriv, če te moči ali vpliva ni uporabil, da bi jih preprečil, bo odvisno, kdo vse bo obveljal za krivega opazovalca in koliko bo takih. Druga, še resnejša težava s tem in podobnimi predlogi, je, da nobena od moralno pomembnih lastnosti ni transparentna, taka torej, da bi nam omogočila brez temeljite in zamudne raziskave razlikovati med civilisti, ki to lastnost imajo, in tistimi, ki je nimajo. Če je tako, pa bo v praksi vojakom in/ali teroristom nemogoče zarisati ločnico med enim in drugimi in med civilisti identificirati te, ki bi pogojno lahko bili legitime tarče napadov. Z drugimi besedami, tudi če je revidirana različica NIC-a teoretsko bolj utemeljena in bližje moralni resnici kot izvorna, bo tako načelo v praksi neuporabno.

borili v Vietnamu, ostanejo še naprej legitimne tarče vojaških napadov,²⁸ vojaki, ki se borijo za pravičen cilj, pa to prenehajo biti. Njihova stran namreč ni ravnala narobe, zato ne morejo biti odgovorni za nobeno škodo ali krivico, ki bi drugi strani priskrbela razlog za vojno nasilje proti njim, njim samim pa odvezla imunost pred napadi; če so takšno zaščito ohranili, pa bi jih bilo narobe (namerno) ubijati.

Skratka, če povzamemo:

(i) Določeno osebo smemo ubiti le, če je ta storila nekaj, zaradi česar se ji ne bo zgodila krivica, če jo doleti smrt.

(ii) Ena zadostna osnova za to, da se osebi ne bo zgodila krivica, če jo bodo v vojni (ali kakem drugem oboroženem spopadu) ubili, je, da je delno moralno odgovorna za krivico, ki je dovolj resna, da lahko upraviči sproženje vojne ali vstop vanjo.

(iii) Za to, da je oseba delno moralno odgovorna za tako krivico, zadošča, da prostovoljno sodeluje pri njenem povzročanju, njeno ravnanje ne rabi biti krivdno.

Ena izmed implikacij McMahanove teorije je, da moralno pomembna ločnica ne poteka več po tradicionalni črti med vojaki (ki so vsi enako izpostavljeni možnosti, da jih ubijejo, ne glede na to ali se borijo za pravično ali nepravilno stvar) na eni strani in civilisti (od katerih ni nihče zagrešil nič takega, da bi ga smeli ubiti, ne glede na to ali nepravilno vojno aktivno podpira ali ji aktivno nasprotuje) na drugi strani. Namesto tega ta ločnica preči obe kategoriji: vojakov, ki se borijo za pravično stvar, ne moremo ubiti, ne da bi jim storili krivico, medtem ko za nekatere civiliste – vse, ki so moralno odgovorni za krivice, ki jih poskuša pravična vojna odpraviti oz. popraviti – velja, da jim z ubojem ne bodo storili krivice, in so tako legitimne tarče vojaških napadov (ali, če že ne to, vsaj opravičljivo, čeprav obžalovanja vredno, posredne žrtve legitimnih vojaških napadov). Ker je McMahanova revizionistična teorija, kdaj in koga vse je v vojni dopustno (poskusiti) ubiti, zasnovana na teoriji o tem, kdaj je dopustno ubijati v silobranu, mora biti zamisel iz točke (ii) posplošljiva (v smislu, da bi lahko besedo »vojna« zamenjali s katero koli drugo obliko obsežnega

²⁸ Ker čeravno sami niso krivi, da je vojna, v kateri se bojujejo, krivična, vendarle prostovoljno sodelujejo pri nečem, kar nasprotni strani priskrbi zadosten razlog za vojno, namreč pri imperialistični vojni.

nasilnega konflikta, od revolucije in oboroženih vstaj do terorizma). Vsaj načeloma in na prvi pogled bi nam McMahanova teorija o okoliščinah, v katerih v vojni ubitim z ubojem ne delamo krivice, v določenih pogojih lahko priskrbela upravičenje za terorizem. Ali tak potencial ima ali ne, bo odvisno od tega, kaj vse so dovolj resne krivice, da upravičujejo množično in sistematično rabo fizičnega nasilja²⁹ in kako realno je sploh pričakovanje, da bi teroristično nasilje, tudi če je uporabljeno kot izhod v sili in uperjeno izključno zoper osebe, ki so za omenjene krivice moralno (so)odgovorne, te krivice odpravilo.³⁰

Za pogojni zagovor terorizma najbolj obetavna strategija omejevanja dometa NIC-a bo, skratka, gradila na uvidu, da v okoliščinah, ko se škodi – zaradi vojne ali revolucije ali nasilnih demonstracij ali tudi terorizma – ne da izogniti, morala vseh civilistov pred oškodovanjem ali krivicami ne varuje v enaki meri, ker so pač nekateri med njimi bolj, drugi manj in tretji sploh ne moralno odgovorni za to, da je oškodovanje večjega števila ljudi neizbežno. V takih okoliščinah je lahko dopustno škodo in krivice odvrniti od civilistov, ki jih za te nesrečne okoliščine ni mogoče kriviti, in preusmeriti na tiste med njimi, ki so zanje vsaj delno soodgovorni. Če bi slednje v vojni, revoluciji ali terorističnem napadu doletela smrt, ti ne bi umrli po krivici oz. se jim ne bi zgodila krivica. Ali pa bi se jim vsaj zgodila manjša krivica, kot bi se bila zgodila nekomu drugemu, če bi bil umrl namesto njih.

Vzemimo torej, da so nekateri civilisti zaradi svojega prostovoljnega (četudi nekrivdnega) prispevka k zlu, ki mu poskušamo z vojno narediti konec, ali svoje moralne odgovornosti za ogrožanje življenj drugih ljudi, resnično bolj legitimna tarča neposrednih vojaških napadov kot drugi, ki temu opisu ne ustrezajo, in da se jim ne bo zgodila krivica, če jih bo v teh napadih (namesto nekoga drugega) doletela smrt.

²⁹ McMahan odgovarja na vprašanje, v obrambo katerih pravic ali dobrin je dopustno sprožiti vojno ali sodelovati v njej, v McMahan, 2014.

³⁰ Podobno revizionistično stališče, namreč da v vojni niso le oboroženi vojaki legitimne tarče vojaških napadov, zagovarja tudi Helen Frowe (2011 in 2014). Frowe dokazuje, da so tudi med ne-bojujočimi/vojskujočimi (*non-combatants*) taki, ki jih smrt ne bi doletela po krivici; v to skupino uvršča ti. posredno ogrožajoče (*unjust indirect threats*), to je vse, ki vzročno prispevajo k vojaškim prizadevanjem krivične strani v vojni in so za svoj vzročni prispevek tudi moralno odgovorni. Ker vztraja, da je mogoče te, ki po krivici posredno ogrožajo življenje nekoga, ubiti, ne da bi jim s tem storili krivico, in da to ne velja le za vojno, temveč nasploh, na prvi pogled odškrne vrata vsaj načelnemu upravičenju omejenega obrambnega terorizma. Toda tak videz vara: »Dokazovala sem, da je dejstvo, da me nekdo namerava ubiti, moralno pomembno, tudi če za to dejstvo ni moralno odgovoren. Prepoznavanje tega nam omogoča, da moralno ločimo neposredne in posredne grožnje. Nato sem predlagala, da posredne grožnje postanejo kandidati za nekrivično smrt, če so moralno odgovorne za to, da nekoga ogrožajo, in da to velja tako na individualni ravni kot tudi med vojno. Mnogi, ki se ne bojujejo, posredno ogrožajo druge ljudi, in nekateri od njih so za tako grožnjo tudi moralno odgovorni. Moj pogled res spodkopava idejo univerzalnega načela o imunosti. Vendar pa ne izniči razlogov, zaradi katerih obsojamo terorizem, saj obrambno ubijanje oseb, ki so moralno odgovorne za krivično posredno grožnjo, ni terorizem.« (Frowe, 2011, str. 546)

Kako dobro podlago za omejen in pogojen zagovor terorizma nam to priskrbi? Ali bi lahko rekli, da vsaj nekatere tipične tarče/žrtve terorističnih napadov niso bile ubite po krivici v smislu, da za pritožbo zoper uboj nimajo prave moralne podlage? Če je odgovor na to vprašanje pritrdilen, se bo ali razred terorističnih dejanj ustrezno skrčil (ker uboj ljudi iz te skupine ne bo več štel za teroristično dejanje) ali pa bo določena podmnožica terorističnih dejanj, ki so bila prej vsa brez razlike nedopustna, deležna moralne odveze.

Dve težavi vidim s sklicevanjem na nove deontološke modele upravičevanja ubijanja v vojni, kakršne razvijajo McMahan in njegovi revizionistični sopotniki. Prva zadeva dvome o spoznavnosti in praktični uporabnosti ponujenih kriterijev. Ali je določen civilist legitimna tarča neposrednega vojaškega napada ali ne, je odvisno od tega, ali bi mu z ubojem naredili krivico, to pa spet od tega, ali je moralno (so)odgovoren za krivice, ki žrtvam ali njihovim zaščitnikom priskrbijo zadostni moralni razlog za vojno. Ker je tovrstna moralna (so)odgovornost vse prej ko transparentna, bo presoja, ali je dotični legitimna tarča napadov ali ne, nezanesljiva in vse preveč podvržena napakam. V model lahko omenjeno negotovost sicer vgradimo in v načelu dopustimo, da je ubijanje ljudi v vojni dopustno tudi brez jamstva, da izpolnjujejo vse pogoje za legitimno tarčo. (Lazar 2018) Toda taka prilagoditev ima svojo ceno in ta ni zanemarljiva. Razdalja med teoretikom pravične vojne (ali revolucije ali nasilnih demonstracij ali oborožene vstaje itn.) in teoretikom pravičnega terorizma se v tem primeru skrči na minimum – prvi bo zatrjeval, da smete nekoga ubiti v oboroženem spopadu, tudi če po vašem najboljšem vedenju morda ni legitimna tarča (ker ne morete razumno izključiti možnosti, da uživa imuniteto), medtem ko bo slednji podobno trdil, da smemo v terorističnem napadu nekoga ubiti tudi takrat, ko ta po našem najboljšem vedenju najverjetneje ni legitimna tarča (to bi morda lahko ugotovili, vendar nam ali ni dovolj mar ali pa se za to ne odločimo iz pragmatičnih razlogov).

Druga težava z zgornjim predlogom je, da sloni deontološko upravičenje (tj. upravičenje v izrazih pravic) tako uboja v individualnem silobranu kot ubijanja v vojni na predpostavki, ki je v teh dveh kontekstih smiselna, tj. da sta ubijanje oz. nasilna smrt neizbežna. Če je škoda že neizbežna, pa je edino moralno vprašanje, ki se zastavlja moralnemu akterju, kako to neizbežno škodo porazdeliti – koga naj pred njo zavaruje in na koga naj jo zato po potrebi preusmeri. Terorizem pa nas postavlja pred nekoliko drugačen izziv – ne glede na to, katere plemenite ali moralno upravičene moralne, politične, ekonomske, kulturne ali verske cilje zasledujejo

teroristi, bo v situaciji vedno manjkalo več ključnih elementov modela upravičevanja: (a) nujnost in/ali resnost (grožnje) škode, (b) moralna asimetrija in (c) jamstvo za učinkovitost ali razumni obeti za uspeh. Po svoje seveda drži, da tudi v primeru individualnega silobrana, ko napadeni nameri in ustrelji napadalca, ni nobenega jamstva, da mi bo uspelo zadeti njega/njo in na ta način uspešno odvrniti grožnjo od svojega življenja. Po drugi strani pa se težko izognemo vtisu, da se obe vrsti negotovosti – negotovost, ali bomo v primeru napada na moje življenje in/ali telo z namernim odvzemom življenja napadalcu uspešno zavarovali naše (nedolžno) življenje, in negotovost, ali bo terorist z odvzemom nedolžnih človeških življenj uspel zavarovati druge (nedolžne) ljudi pred krivičnimi uboji, zatiranjem, ekonomskim izkoriščanjem, okupacijo, množičnimi in/ali sistematičnimi kršitvami človekovih pravic – razlikujeta še po čem drugem in ne le po stopnji. Na prvi pogled niso drugačni samo obeti za uspeh pri enem in drugem sredstvu, temveč tudi nuja, da posežemo po njih. Naj se zato na kratko posvetim še dvema pogojema za dopustnost rabe nasilja, z izpolnitvijo katerih bi utegnil imeti terorizem v osnovi več težav kot klasične vojne, in sicer z zahtevo, da mora biti nasilje izhod v skrajni sili, in z zahtevo po razumnih obeh, tj. da bo, potem ko je v prizadevanjih za plemenite cilje odpovedalo vse drugo, delovalo vsaj nasilje. Pri tem nas bo zanimalo oboje: ali se terorizmu utemeljeno očita, da krši ta dva pogoja in pa ali ima z njuno izpolnitvijo res več težav kot druge oblike politično motiviranega nasilja, v prvi vrsti vojne in revolucije.

Je torej stava na terorizem, potem ko je v prizadevanju za pravičnejši svet vse ostalo odpovedalo, razumna ali ne? Še vedno ni prepričljivih dokazov za navedbe, ki jih občasno srečamo v filozofski literaturi, da je terorizem razumno obetavna politična strategija, da je vsaj tako obetaven kot nekatere običajne alternative, h katerim se teroristi pogosto zatekajo po obdobju fizičnega nasilja, npr. množični bojkoti, pasivni odpor, pogajanja, preoblikovanje ali ustanovitev politične stranke in udeležba na volitvah, kaj šele, da bi bil izhod v skrajni sili. Družboslovci, ki proučujejo nasilne demonstracije in proteste, se razhajajo v ocenah, kako učinkovite so nasilne metode političnega boja v primerjavi z nenasilnimi. Vseeno pa prevladuje stališče, da je mogoče tudi brez zatekanja k nasilju uresničiti bolj ali manj vse politične cilje, s sklicevanjem na katere se uporabo nasilja običajno upravičuje. Izkušnja boja za državljanske pravice in svoboščine v šestdesetih letih prejšnjega stoletja v ZDA nas uči, da si politično gibanje podpora in simpatije javnosti najlažje zagotovi s kombinacijo nenasilnih protestov in policijskega nasilja. Zatekanje k nasilnim demonstracijam naj bi bilo v nasprotju s tem neproduktivno, ker razdre krhko

koalicijo med zatiranimi skupinami in njihovimi liberalnimi simpatizerji, v javni percepciji pa zaradi preusmerjanja medijske pozornosti na brezzakonje podporo boju za pravičnost prej ali slej preglasijo pozivi k zatrtju 'kriminala'.³¹

Kako uspešen oz. učinkovit je terorizem kot metoda ali sredstvo političnega boja, bo v največji meri odvisno od opredelitve njegovih vsakokratnih ciljev.³² Teh je lahko več ali manj in so lahko bolj ali manj ambiciozni. Kadar si teroristi prizadevajo za globoke in trajne družbene spremembe in ne skušajo le zamenjati aktualne oblastne garniture z novo, bodo v svojih prizadevanjih manj verjetno uspešni, kot če si bodo namesto tega zastavili bolj kratkoročne in lažje uresničljive cilje. Annette Baier (Baier, 1991), recimo, razume teroristične napade kot obliko spektakelskega, torej za javnost uprizorjenega in nanjo naslovljenega nasilja, s katerim skušajo storilci pozornost javnosti ali šele vzbuditi ali pa vsaj ohraniti živo. Teroriste v njihovem ravnanju tipično vodijo zagrenjenost, zamera in jeza zaradi zatiranja, podrejanja, izkoriščanja in podobnih krivic, ki se njim osebno ali njim bližnjim (v njihovih očeh) dogajajo, in uporabljajo nasilje nad ljudmi, ki se ne morejo braniti, da bi širšo javnost in politične odločevalce na tovrstne krivice najprej opozorili, nato pa še prisilili k ustreznemu ukrepanju. V tej optiki je terorizem vedno vsaj delno uspešna oz. učinkovita (in v toliko racionalna) metoda boja, ker pač bolj od skoraj česarkoli drugega pleni medijsko in preko nje vsesplošno javno pozornost. Če dodamo, da si teroristi slednjo praviloma tudi zaslužijo, ker so krivice, na katere opozarjajo in ki bi jih hoteli odpraviti, le redko namišljene in/ali trivialne, pridemo hitro do sicer protiintuitivnega sklepa, da se na terorizem ne gre odzivati z nasprotnim nasiljem ali moralnim zgražanjem, temveč z odstranitvijo razlogov za zamero oz. zagrenjenost, ki sta določeno skupino družbenih obstrancev sploh spodbudila k nasilju.

Tomis Kapitan (2008, str. 23) deli tak optimizem. Po njegovem ne le da nekateri primeri iz preteklosti nazorno kažejo, da je terorizem kot strategija bojevanja lahko uspešen, temveč si je mogoče brez posebnega miselnega napreznja zamisliti scenarije, v katerih bo terorizem slavil omejeno zmago – okupator lahko oceni, da je človeški davek nadaljnje okupacije zaradi intenzivne teroristične kampanje zanj previsok in se umakne, kot se je zgodilo leta 2005 ob umiku izraelske vojske iz dotlej

³¹ V nasprotju s tem Nielsen 1971 dokazuje (a) da ležijo družbene reforme in družbene revolucije na kontinuumu in (b) da ni enoznačnega, od konteksta neodvisnega odgovora na vprašanje, katero pot do pravičnejše družbene ureditve je razumnejše ubrati, pot počasnih in postopnih reform ali pot naglega, po potrebi tudi nasilnega prevrata.

³² Za poskus ocene, kako uspešen je bil terorizem v preteklosti – ki je seveda ni mogoče preprosto prevesti v oceno, kako uspešen bi znal biti v prihodnosti – glej Wright 2017. Za podrobnejšo obravnavo zapovedi, da morajo biti obeti za uspeh terorističnih dejanj realistični, glej Uniacke, 2014.

nezakonito zasedene Gaze; teroristi lahko usmerijo pozornost svetovne javnosti oz. te ali one svetovne velesile na razmere, v katerih živi zatirano ljudstvo, in si pridobijo njihovo podporo ali pa jih celo prepričajo v nujnost intervencije itd.

Pravzaprav pa se nam o vprašanju primerjalne učinkovitosti nasilnih in nenasilnih metod sploh ni treba opredeliti. Naš zastavek je namreč, da terorizem po moralni plati bistveno ne odstopa od vojn, revolucij in drugih oblik političnega nasilja. Za prepričljiv dokaz, da ima terorizem s tem (in prejšnjim) pogojem več težav kot prej omenjene, bi morali najprej zbrati evidenco o tem, kako učinkovite so bile v splošnem pretekle vojne, revolucije, oborožene vstaje, državni udari ipd. Ta podatek bo kritike terorizma razočaral vsaj iz enega očitnega razloga – ker v vojni ne more biti več kot enega zmagovalca, pogosto pa sta poraženi kar obe sprti strani ali več njih, bo vojn, ki protagonistom niso prinesle tistega, zaradi česar so se podali vanje, neprimerno več kot onih drugih. Tudi za večino aktualnih vojn velja, da se zanesljivo ne bodo končale niti s pravičnim mirom niti z bolj pravičnim družbenim redom. Izid revolucij je še neprimerno bolj negotov kot izid meddržavnih ali državljanskih vojn. Kakorkoli je že nesporno, da se družbeni akterji k terorizmu pogosto zatečejo, še preden so preizkusili vse druge, miroljubne alternative, in da se s tem praviloma podajo v pustolovščino z negotovim izidom, velja podoben zadržek tudi do ravnanja držav – tudi te se razreševanja sporov z drugimi državami kot po pravilu lotevajo z oboroženo silo, še preden so izčrpale vse druge, politične in diplomatske poti, in se z vstopom v vojno podajajo v pustolovščino s še neprimerno bolj negotovim koncem kot režiserji kampanj terorističnega nasilja.

Zato se je težko ne strinjati z Virginio Held, ki sklene primerjavo med vojnim in terorističnim nasiljem v prid slednjemu, a s pomembnim zadržkom:

»Sklenemo lahko, da če je mogoče upravičiti vojno, je mogoče upravičiti tudi teroristična dejanja, če le imajo določene značilnosti. Če pa terorizem – ne po definiciji, temveč dejansko – vključuje nepotrebno pobijanje nedolžnih, to vsaj ni bolj upravičeno kot v vojni, čeprav zna biti po obsegu manjše. In če je mogoče primerljivo dobre rezultate doseči s precej manj pobijanja, bi terorizem kot alternativa vojni, kjer te rezultate dosežemo z dejanji, ki niso po svoji naravi nič slabša od tega, kar se dogaja v vojni, postal bolj upravičen.«

A skoraj vedno se da dokazati, da tako kot je omejeni terorizem boljši od vojne, so manj nasilne alternative terorizmu boljše od terorizma in nenasilni pritiski boljši od nasilnih. Strinjamo se lahko, da je povzročanje vojne, tako z agresijo, nasilnimi represijami, iztrebljanjem kot z izgonom nezaželenega prebivalstva ali z odvzemom sredstev za ohranjanje življenja, nasilni zločin najhujše vrste. Če je mogoče upravičiti vojno, s katero bi preprečili uspeh tem, ki sprožijo vojno, bi se moralo dati upravičiti tudi manjšo uporabo terorizma in nasilja. Toda bolj ko so tirani in mučitelji odvisni od podpore teh, ki jih obkrožajo, večja je verjetnost, da lahko to podporo spodmaknemo z nenasilnim pritiskom. Ni prav, da morajo ti, ki se upirajo zlu, žrtvovati svoja življenja. Toda kdor poseže po nasilju, mora biti pripravljen zastaviti tudi svoje življenje. Tak zastavek pa je gotovo bolj upravičen v nenasilnem protestu, če so le tveganje, obeti za uspeh in pravični cilj približno enaki.« (Held, 1984, 620)

3.3 Oslabitev normativne teže NIC-a

Zadnja strategija, ki bi pogojnim zagovornikom terorizma lahko pomagala zaobiti moralno prepoved za terorizem značilne nerazlikovalne uporabe nasilja, zadeva primerjalno moč oz. težo NIC-a. Ideja tukaj je, da bi znala imeti zaščita kakih drugih (individualnih ali kolektivnih) dobrin, interesov in/ali pravic prednost pred temi, ki jih varuje NIC, in če je zaradi prve nujno, da se prekršimo zoper NIC, to smemo ali celo moramo storiti. Dva taka argumenta bom na kratko predstavil brez ambicij po njihovi kritični oceni,³³ argument iz višje sile (*supreme emergency*) in iz začasne, bolj pravične prerazdelitve obstoječih krivic.

Argument iz višje sile lepo ponazori Primorčevu in Walzerjevo razumevanje primerjalne moči NIC-a. Oba NIC razumeta kot *skoraj* brezpogojno veljavno moralno načelo, ki civilistom zagotavlja *skoraj* brezpogojno varstvo.³⁴ Da je varstvo, ki ga morala med vojno zagotavlja civilistom, *skoraj* brezpogojno in brezizjemno, pomeni, da premisleki pravičnosti preglasijo vse druge vrste moralnih premislekov – z izjemo enega samega, namreč neposredne grožnje z moralno katastrofo.

³³ Argument iz višje sile je deležen precej neusmiljene kritike v Coady 2005b in Statman 2006.

³⁴ Nathanson (2010, 290 sl) opozarja, in tu mu je treba dati prav, da si, kakor hitro dopustimo, da civiliste včasih smemo ubijati, zapremo vrata do brezpogojne obsodbe terorizma (razen za ceno dvojnih meril, seveda). Zato tudi tak napor, da bi se NIC utemeljilo kot absolutno veljavno načelo, tj. kot načelo, ki ne dopušča nobenih izjem, niti v primeru t. i. višje sile (*supreme emergency*). Ima pa tako stališče seveda za logično posledico, da bomo prisiljeni ustrezno zaostrii svoj do tega trenutka precej prizanesljiv odnos do drugih pojavnih oblik političnega nasilja, vključno z vojno (kjer bo za upravičenje vojaškega napada, ki bo zelo verjetno terjal tudi civilne žrtve, potrebno dokazati, da smo sprejeli vse ukrepe, ki so na voljo in potrebni, da bi se civilnim žrtvam izognili oz. njihovo število vsaj čim bolj zmanjšali.

Natančneje, argument iz višje (ali skrajne) sile pravi, da se smemo v izjemnih okoliščinah, ko nam neposredno grozi nekaj moralno nepojmljivega, moralna katastrofa neslutnih razsežnosti (kakršna bi bila, denimo, zmaga Hitlerjeve Nemčije v Evropi, zaslužnje celih narodov in prosta pot za uresničenje nacističnega genocidnega načrta),³⁵ prekršiti zoper NIC, da je, skratka, ubijanje civilistov v takih okoliščinah (in samo tedaj) izjemoma dopustno. Če smo natančni, je Walzer, ki je v svoji klasični monografiji o etiki vojne (Walzer 1977/2015) s sklicevanjem na višjo silo opravičeval Churchillovo odločitev, da britanskemu vojnemu letalstvu zaukaže bombardiranje rezidenčnih območij nemških mest, glede dovoljenja, da smemo v okoliščinah višje sile (in samo takrat) zaobiti NIC, zavzel naslednje – po lastnem priznanju izrecno protislovno – stališče: Churchillova namera, da bi na ta način zlomil moralo nemškega ljudstva, je bila nemoralna; bombardiranje rezidenčnih območij je bilo posledično zločinsko dejanje; kljub temu pa je to očitvidno nemoralnost (ker kaj drugega pa je namerno pobijanje nedolžnih ljudi kot nemoralnost, se retorično vpraša Walzer) mogoče moralno opravičiti – veljavna moralna pravila, in NIC je primer takšnega pravila, nikoli ne prenehajo veljati, lahko pa v izjemnih okoliščinah, in grožnja z nepojmljivo moralno katastrofo je primer takih okoliščin, nad njimi prevladajo oz. jih odtehtajo drugi, močnejši oz. težji moralni premisleki.

Virginia Held ponuja za začasen (oz. občasen) suspenz NIC-a nekoliko drugačen argument. Tudi ta je po duhu deontološki, ker dopušča ubijanje civilistov iz enega samega razloga, in sicer ker (in kadar) to zahteva pravičnost. Je pa to pravičnost posebne vrste, pravičnost drugega reda, ki zadeva enakomerno porazdelitev krivic, ki so v danem trenutku (v nekem smislu) neizogibne. Pravičnost te vrste lahko v procesu odprave krivic zahteva, da so krivice bolj enakomerno porazdeljene med pripadnike različnih družbenih skupin, posledično pa povzročanje krivic tistim, ki so jim bile te doslej v glavnem prihranjene. Ključno premiso v argumentu vsebuje spodnji odlomek:

»Mislim, da je s stališča pravičnosti razumljivo, da je bolje izenačiti kršitve pravic v procesu, ko jih hočemo izničiti, kot pa izpostaviti določeno skupino, ki je že utrpela hude kršitve, še nadaljnjim tovrstnim kršitvam, če je le stopnja kršitev podobna. /.../ Če kršitve pravic že morajo obstajati, je pravičnejše, da so razporejene bolj enakomerno kot manj.« (Held, 2005, str. 112)

³⁵ Thomis Kapitan (2008, str. 20–21) dodaja temu obrambo pred 'eksistencialno grožnjo' zoper skupnost, ki pa ni nujno država, temveč je lahko tudi kulturna ali etnična skupnost oz. občestvo.

Ideja je v svoji preprostosti genialna. V okoliščinah ko (i) so eni skupini temeljne človekove pravice zakonsko priznane in oblast te pravice tudi spoštuje, drugi skupini pa ali zakon enakih pravic sploh ne priznava ali pa jih oblast kljub jasnim zakonskim določilom ne spoštuje; (ii) imajo pripadniki prve skupine, četudi v sistematičnem kršenju pravic pripadnikov druge skupine aktivno ne sodelujejo, od tega otipljive koristi; (iii) prehoda iz tega stanja v stanje, ko bi zakon pripadnikom obeh skupin v enaki meri priznaval človekove pravice in/ali bi jih oblast v enaki meri spoštovala, ni mogoče izsiliti drugače kot s fizičnim nasiljem, tj. z dejanji, ki vsaj občasno vsaj nekaterim pripadnikom prve skupine kratijo njihove pravice do življenja, svobode ali osebne varnosti; oz. (iv) “je velika verjetnost, da lahko terorizem v omejenem obsegu vidno prispeva k doseganju takega dejanskega spoštovanja in ob tem niso na voljo nobena druga učinkovita sredstva”, je (v) terorizem, se pravi fizično nasilje brez prizadevanja, da bi ga uperili izključno zoper legitimne tarče, lahko moralno upravičljiv. (Held, 2005, str. 109)

Vsaj na prvi pogled ponuja argument Heldove pogojnim zagovornikom terorizma več streliva. Precej verjetneje je namreč, da bo uspelo teroristom s povzročanjem krivic delu populacije, ki so jim bile te doslej v veliki meri prihranjene, bolje uravnotežiti krivice, ki jih doživljajo različne skupine ljudi, kot pa da jim bo uspelo z nekaj podtaknjenimi bombami preprečiti moralno katastrofo velikanskih razsežnosti. Kar tak pomislek spregleda je, da teroristične metode niso na razpolago le nedržavnim akterjem (skupinam, organizacijam), temveč da po njih redno ali občasno posegajo tudi države. Državni terorizem pa ima – sploh v kontekstu vojne – neprimerno daljnosežnejši učinek kot še tako dobro zasnovana teroristična kampanja v režiji še tako dobro organizirane skupine. Povedno je, da oba, tako Primorac kot Walzer, s sklicevanjem na višjo silo, s potrebo po zavezniški zmagi nad nacizmom, opravičujeta zavezniško kampanjo ustrahovalnega bombardiranja nemških mest v letih 1942 in 1943, ki je terjala več sto tisoč življenj in z zemljo zravnala cela mesta in ki upravičeno velja za učbeniški primer državnega terorizma. Uporabo atomske bombe, ki je po svojem bistvu nerazlikovalno morilsko orožje, v Hiroshimi in Nagasakiju, bi s podobno utemeljitvijo, torej s sklicevanjem na višjo silo, precej težje zagovarjali, saj je bil v avgustu 1945 poraz Japonske samo še vprašanje časa in so zavezniki z demonstracijo uničevalne moči atomskega orožja japonsko vodstvo prisilili k brezpogojni vdaji, potem ko se je bila ta že pripravljena pogajati o pogojih za 'dostojanstveno' vdajo. Nas pa tovrstni poskusi –

ki jih vsekakor ne manjka³⁶ – opominjajo, da je logika argumenta iz višje ali skrajne sile v končni fazi zelo podobna tisti pri argumentu iz manjšega zla. Razlikujeta se le v tem, da namernega povzročanja zla, ki ga tipično prepovedujejo deontološke moralne norme in načela, med njimi tudi NIC, ne more upravičiti že vsaka, tudi najmanjša razlika med količino (in vrsto?) povzročene in preprečenega zla, temveč mora zlo, ki ga je mogoče preprečiti edino tako, da nekaj zla sami namerno povzročimo, soditi v čisto ločeno kategorijo nepojmljivega, z ničimer primerljivega in absolutno nesprejemljivega. Kakor koli že, vsaj na prvi pogled si lahko pogojni zagovorniki terorizma od obeh strategij, ki NIC-u odrekata maksimalno in neprekosljivo normativno moč, veliko obetajo, in kritiki terorizma bodo po vsem sodeč tak argumentacijski potencial primorani zatreti v kali, se pravi zavriniti tako argument iz višje sile kot tudi argument iz bolj pravične (začasne) prerazdelitve (neizbežnih) krivic.

4 Terorizmi in (drugi) ekstremizmi

Terorizem velja za ekstremno, skrajno ideologijo in prakso ne le v laični skupnosti, temveč tudi med strokovnjaki. V razpravah o grožnji, ki jo za javno varnost pomeni radikalizacija posameznikov, izmed katerih se potem novači nasilnike, storilce nasilnih dejanj, je – upravičeno ali ne – v ospredju t. i. teroristična grožnja. V zadnjem poglavju se bom zato na kratko dotaknil vprašanja, ali je enačenje teroristov – ne pa tudi vojakov in revolucionarjev in vstajnikov in atentatorjev – z 'ekstremisti' utemeljeno ali pa si to oznako ob predpostavki, da je na mestu, v enaki meri zaslužijo tudi snovalci in izvrševalci drugih vrst političnega nasilja, od vojn in revolucij do oboroženih vstaj in nasilnih demonstracij.

Tak projekt je na prvi pogled še bolj brezupen kot poskusi, da bi našli dovolj vključujočo in kar se da vrednostno nevtralno opredelitev terorizma. Ekstremizem je namreč še neprimerno bolj pomensko ohlapen in vrednostno zaznamovan pojem od terorizma. Skrajnost praviloma opredeljujemo v odnosu do tega, kar je 'zmerno' ali 'normalno', 'splošno sprejeto' oz. 'leži v sredini', skratka do samih ohlapnih, relativnih in pomensko nedoločenih pojmov. Avtorji ene od raziskav o t. i. levem ekstremizmu, denimo, kot primer ekstremistične ideologije navajajo zavračanje parlamentarizma in s tem povezano prepričanje, da je prehod v socialistično družbo

³⁶ Za zanimivo razpravo, ali je ali ni mogoče moralno zagovarjati Trumanov ukaz, da se odvrže atomski bombi na Hirošimo in Nagasaki, glej Anscombe 1961, Rawls 1995, Landesman 2003 in Lackey 2003.

brez izkoriščanja človeka po človeku mogoč le z nasilnim prevratom (kar avtorji poimenujejo *revolutionary workerism*). (Allington, D., McAndrew, S. & Hirsh, D. 2019) Po tem kriteriju bi se, recimo, med skrajneže uvrstil tudi znani sodobni kanadski filozof Kai Nielsen, ki zagovarja pogojno rabo nasilja za odpravo kapitalističnega družbenega reda, in to kljub njegovemu izrecnemu pridržku, da je revolucionarno nasilje moralno sprejemljivo edino in šele kot odziv na veliko bolj prikrito nasilje, s katerim vladajoči razred ta krivični red brani. (Nielsen, 1971) Pa tudi Slavoj Žižek, ki revolucionarno nasilje zagovarja kot upravičeno reakcijo na bolj prikrito, a nič manj problematično sistemsko nasilje. (Žižek, 2008) Še bolj bizarni so nekateri drugi primeri, s katerimi ponazarjajo skrajne nazore, recimo stališče, da svetovni mir bolj ogrožajo ZDA in Velika Britanija kot pa Rusija ali Severna Koreja (čemur omenjeni avtorji pravijo 'anti-imperializem').³⁷ Tudi v političnem diskurzu se s to zmerljivko precej malomarno opleta. Pri nas se, recimo, Levico pogosto označuje za skrajno stranko, čeprav so edina potencialno 'skrajna' stališča, ki ji jih lahko očitamo, zavzemanje za poddržavljenje kritične infrastrukture ter delavsko soupravljanje in udeležbo na dobičku podjetij. Za pojem ekstremizma se še neprimerno bolj kot za terorizem zdi, da je to zmerljivka, ki v političnem diskurzu sicer opravlja določeno retorično funkcijo, ki pa ji manjka prava pojasnjevalna in/ali napovedna vrednost.

Vse naštetu bi nas utegnilo odvrniti od iskanja odgovora na vprašanje, ali mediji in večina strokovnjakov, med njimi zlasti tisti za varnostna vprašanja, terorizem upravičeno enačijo z ekstremizmom. Proti takemu defetizmu govori zlasti dejstvo, da smo v zadnjem času priča vrsti resnih filozofskih poskusov, da bi opredelili, kaj je značilno za nazore, miselnost, vzgibe in prakso, ki jim po inerciji pripisujemo – ali pa bi jim po tehtnem premisleku morali pripisati – omenjeni atribut. Preden vržemo puško v koruzo, se je zato vredno potruditi z vsaj približno natančno, pa čeprav zgolj delovno in začasno definicijo ekstremizma. Preden se lotim tega razmisleka, naj bralce vseeno opozorim na dve omejitvi mojega pristopa. Prvič, tudi v tem poglavju me bo, tako kot že v prejšnjih poglavjih, zanimala predvsem primerjalna sodba: ne toliko, ali je terorizem po svojem bistvu ekstremistična ideologija oz. ali so teroristi po svoji miselnosti, motivih, metodah in ravnanju ekstremisti, temveč bolj, ali se

³⁷ Nič bolje se ne odreže merilo za ekstremizem iz predloga Norberta Bobbia (Bobbio, 1991). Ta je politični prostor razdelil vzdolž dveh dimenzij, odnosa do enakosti in odnosa do svobode. V tej štirikraki taksonomiji se potem odpre prostor za dve vrsti ekstremizma, za levičarski, ki zanika načelo svobode, in pa za desničarski, ki poleg tega zanika še načelo enakosti. Vse, kar je neliberalno in ne-egalitarno, je, skratka, po Bobbiu skrajno(stno). Da bi po njegovih merilih obveljal za zmerneža, moraš torej pristati na oboje, na liberalizem in egalitarizem. To pojmovanje že na prvi pogled privilegira zelo specifično normativno politično teorijo in/ali svetovni nazor, namreč liberalni egalitarizem, ki mu kritiki po drugi strani upravičeno očitajo slepoto za druge, bolj prikrite vrste systemskega, objektivnega nasilja oz. pretirano strpnost do raznovrstnih mehanizmov zatiranja.

terorizem v tem vidiku res pomembno razlikuje od drugih vrst politično motiviranega nasilja, v prvi vrsti vojn in revolucij. In drugič, pri tem bi se hotel za vsako ceno izogniti napaki, ki je pogosta med laiki, pred katero pa tudi strokovnjaki niso imuni, namreč da se za ekstremistična kar povprek razglasi vsa nasilna družbenopolitična gibanja. Težko je namreč najti politično ideologijo oz. naziranje, ki uporabe nasilja ne bi legitimiralo vsaj takrat, ko je to poslednje ali najbolj ali edino učinkovito sredstvo za uresničitev takih ali drugačnih političnih, verskih, ekonomskih ali kulturnih ciljev, ki jih v očeh aktivistov podpira ali celo predpisuje obča ali politična morala. Nasilje, z razlogom opozarja Charles Tilly, je navsezadnje v zahodni civilizaciji stalnica politike in ne tujek:

“Možje, ki želijo zasesti, obdržati ali prerazporediti vzvode moči, so se nenehno ukvarjali s kolektivnim nasiljem kot delom svojih bojev /.../ Zdi se, da nasilni protesti najbolj neposredno rastejo iz boja za uveljavljena mesta v strukturi moči /.../ Namesto da bi predstavljali oster rez z 'normalnim' političnim življenjem, nasilni protesti spremljajo, dopolnjujejo in *širijo* organizirane, miroljubne poskuse teh istih ljudi, da bi dosegli svoje cilje. /.../ možje se borijo za nadzor in organizacijo države in gospodarstva, /.../ *kolektivno nasilje je sestavni del zahodnega političnega procesa.*” (Tilly, 1978; moj poudarek)

Da je določena ideologija, nauk, naziranje ali miselnost do nasilja strpna, skratka, samo po sebi niti približno ni dovolj, da bi jih iz tega razloga razglasili za ekstremistične. Odnos, ki ga do nasilja v teoriji in/ali praksi gojijo politični akterji in gibanja, bo pri tovrstni klasifikaciji sicer še vedno pomemben, ne bo pa ta element ne edini in ne ključen. Skušnjava, da bi ekstremizem enačili bodisi s pozitivnim odnosom do nasilja bodisi z njegovo uporabo, se seveda težko upremo. Celo Quassimu Cassamu, avtorju najbolj sistematične filozofske obravnave tega pojava (Cassam, 2021), v razpravi o ekstremističnih metodah ne pride na misel nič drugega kakor terorizem. Podobno se tudi vedenjsko radikalizacijo, s katero naj bi se končal proces preobrazbe zmernežev v ekstremiste, rutinsko povezuje ali z grožnjami z nasiljem ali pa z nasiljem samim.³⁸ Pa vendar, kot pravilno ugotavlja J. M. Berger v svoji knjigi o ekstremizmu, med nasiljem in ekstremizmom ni nujne povezave: »Ni vsako nasilje ekstremistično in niso vsi ekstremisti nasilni. Številni zločini in vojne

³⁸ Če to ponazorim s primerom: »Pred nedavnim je radikalizacija pridobila mešan pomen: v nekaterih primerih označuje prisotnost 'nezmernih' ideologij, v drugih pa *uporabo nasilnih sredstev*. Natančneje se je radikalizacija zmeraj povezovala s posvojitvijo ekstremističnih prepričanj ali miselnosti ob implicitni ali eksplicitni predpostavki, da radikalna prepričanja vodijo k *nasilnemu* vedenju.« (della Porta, 2020, 44, moj poudarek)

vključujejo nasilje zaradi uveljavljanja ali zaščite interesov posameznikov ali skupin, kakršna sta dobiček ali legitimna samoobramba. Medtem ko se ekstremistična čustva pogosto prekrivajo s kriminalom in vojno, dejanje nasilja – tudi grozljivega, zlonamernega nasilja – kot tako samo po sebi ni ekstremistično.« (Berger, 2018, str. 28)

Kaj, poleg upravičevanja nasilja kot legitimnega sredstva za doseg določenih ciljev – in njegove vsaj občasne rabe v službi teh –, bi potemtakem še lahko bilo značilno za miselnost in ravnanje t. i. ekstremistov ali skrajnežev in ali naletimo na podobno miselnost in ravnanje izključno pri teroristih, ne pa tudi, recimo, pri vojakih, revolucionarjih, vstajnikih in demonstrantih? Sam sem glede obetov, da bi odkrili to skrivnostno sestavino, skeptičen zaradi dveh razlogov: po eni strani je vse, kar miselnost ali ravnanje teroristov bistveno zaznamuje in ni zgolj njun naključni spremljevalni pojav, najti tudi v poklicni in revolucionarni in gverilski vojski, po drugi strani pa pri teroristih seveda lahko najdemo elemente ideologij, načinov razmišljanja in ravnanj, ki veljajo za skrajne (dogmatizem, črno-belo dojetje sveta, demonizacija nasprotnikov, fanatizem, kompleks mučeništva, hladno preračunljivost itd.), vendar pa so ti za terorizem kot terorizem bolj ali manj naključni v smislu, da si lahko neprotislovno zamislimo teroristične organizacije, posameznike in kampanje terorističnega nasilja, kjer so ti elementi odsotni.

Čemu vse je sploh smiselno pripisati pridevnik 'skrajno(stno)'? Ekstremistični oz. skrajni so lahko ideologija, nazor ali nauk; potem metode oz. sredstva, ki jih privrženci uporabljajo za njeno promocijo; in končno, ljudje, ki ali sprejemajo ekstremistično ideologijo ali pa se v njeni službi zatekajo k ekstremnim metodam. V strokovni literaturi se na dolgo in široko razpreda o tem, ali je ekstremizem primarno atribut nazorov, miselnosti, načina razmišljanja, miselnega sloga ipd. in le posredno in izpeljano – v meri, kolikor se manifestira v njem – tudi ravnanja, vedenja oz. obnašanja, ali pa je raje obratno. Ali je torej vsem teroristom, levim in desnim, politično in versko motiviranim, državnim in nedržavnim, skupna kaka ekstremistična ideologija? Jim je skupen vsaj svetovni nazor, nabor vrednot? To se zdi glede na razlike v ciljih, ki jih zasledujejo, in vrednotah, ki te cilje posredno določajo, malo verjetno – samo pomislite, kako malo je skupnega Andersu Breiviku, norveškemu množičnemu morilcu in islamofobu, in Osami bin Ladnu, vodji Al Kaide, radikalne islamistične teroristične mreže! Primorac (2005b) sicer na dolgo in široko razglablja o tem, kako da teroristi dojemajo svet, kako pred seboj in drugimi opravičujejo nasilje nad drugimi, in sklene, da je za teroristov način razmišljanja

značilno nespoštovanje vrednosti človeškega življenja, obravnavanje ljudi izključno kot sredstev za lastne cilje, kot potrošnega (in pogrešljivega) materiala torej, a se zdi, da gre pri tem bolj za ugibanje kot za previdno in na empiričnih raziskavah temelječo rekonstrukcijo njihovega načina razmišljanja – brez težav si namreč zamislimo terorista, ki se še kako dobro zaveda moralnega bremena politične instrumentalizacije nasilja, ki pa hkrati nasilje dojema in opravičuje kot nujno zlo.³⁹ Enačaja med terorizmom in ekstremizmom torej ni mogoče vzpostaviti na podlagi skupne in v izhodišču moralno problematične ideološke ali nazorske podlage. Ostane še ena pot, in sicer poskus utemeljevanja tovrstne oznake na nasilnih metodah boja. Terorizem smo seveda definirali kot metodo oz. taktiko boja, kot premišljeno in dozirano, vendar moralno neobčutljivo rabo nasilja za širjenje strahu in panike med prebivalstvom, da bi na ta način oblast prisilili k določenim ukrepom oz. odvrnili od njih. Vendar pa instrumentalizacija in legitimacija fizičnega nasilja ter vsaj občasno poseganje po njem niso kaka posebnost terorizma in njegovih apologetov; najdemo jo tudi v teorijah in praksah vojn, revolucij, vstaj, uporov in demonstracij.

Bi lahko bilo tisto, kar definira ekstremizem in ekstremiste, njihov specifični odnos do nasilja, sprevrženi razlogi, zaradi katerih so mu naklonjeni, neznosna lahkotnost, s kakršno posegajo po njem, nezaslišana brezbržnost do njegovih žrtev? In ali ne bodo po tem merilu skrajne tiste ideologije, svetovni nazori in nauki, ki nasilje ne le opravičujejo kot nujno in/ali manjše zlo, temveč ga pogosto za povrh slavijo, častijo ali olepšujejo? In ki niso pri opravičevanju nasilja prav nič selektivne – ki nasilje, naj je izzvano ali ne, potrebno ali ne, odmerjeno ali prekomerno, odobravajo, celo občudujejo, če je le v službi njihovih političnih, ideoloških ali verskih ciljev, ne oziraje se na to, ali so cilji, ki jih z nasiljem zasledujejo, pravični ali ne? Natančneje, ali ne bi veljalo obravnavati kot skrajno(stno) vsaj tisto miselnost, po kateri so za dosego

³⁹ Ted Kaczynski, bolj znan pod vzdevkom Unabomber, sicer ni ravno vzgled za preračunljivega, do uporabe nasilja zadržanega terorista, ki bi se mu nasilje upiralo, ga pa vseeno sprejema kot nujno zlo oz. edino učinkovito orožje pred tem, kar po njegovi oceni resno ogroža obstoj človeštva, je pa bil krvni davek njegove sedemnajst let trajajoče teroristične kampanje kljub temu razmeroma skromen – med letoma 1978 in 1995, ko so ga aretirali, je s pisemskimi bombami ubil tri in ranil 23 ljudi, pretežno znanstvenike in vodilne ljudi tehnoloških podjetij. Nesporno je namreč, da se mu ni zdela nobena cena v človeških življenjih previsoka, če naj bi ustavili nezadržen in po njegovem izrazito škodljiv razvoj in prevlado tehnologije v sodobnih zahodnih družbah, ki človeštvo na dolgi rok vodita ali v izumrtje ali pa v krasni novi svet po vzoru Aldousa Huxleyja. Nas pa njegov primer opominja, da bosta količina in intenzivnost nasilja, ki se zdi teroristom še sprejemljivo, v sorazmerju s pomembnostjo ciljev, ki naj bi nam bili po drugih poteh nedosegljivi. Kaczynski je, denimo, (zmotno) verjel, da lahko le teroristična dejanja manjšega števila predanih posameznikov sprožijo bolj množično družbeno revolucijo in da lahko le slednja enkrat za vselej odpravi industrijsko civilizacijo. Ker pa eno in drugo zahteva nasilje, postane nasilje avtomatično del teroristove moralne enačbe. (Moen, 2019)

zastavljenih, domnevno moralno zapovedanih ciljev, dovoljena vsa, tudi najbolj kruta in krvava sredstva? Da nam morala pri izbiri sredstev ne postavlja nobenih meja? Oz. da smemo njene meje prestopiti vsakič, ko bi obotavljanje ogrozilo naše cilje? Oz., če sem še konkretnjši, ali ni jasno znamenje in neovrgljiv dokaz, da so določen nauk, nazor ali ideologija skrajn(ostn)i, če nas prepričujejo, da so legitimne tarče najhujših oblik fizičnega nasilja prav vsi, tudi otroci, starci in ženske, če in dokler je le-to v službi resnice in pravice?

Če torej za terorizem že ni značilna kaka skrajna ideologija (upravičevanje nasilja, kadar je to edino ali najbolj učinkovito sredstvo za doseg domnevno plemenitih ciljev, to namreč ni) in če ta tudi v uporabi skrajnih metod ni osamljen (uporaba nasilja brez prave skrbi, ali so ti, h katerim smo ga usmerili, legitimne tarče ali ne, je namreč enako pogosta tudi v vojnah, revolucijah, vstajah itd.), ali ga od drugih oblik političnega nasilja loči vsaj kak za terorizem in teroriste specifičen skrajni način razmišljanja, skrajna miselnost?⁴⁰ Že omenjeni Quassim Cassam (Cassam 2020, 2021 in 2022) na to odgovarja pritrdilno – za teroriste, ne pa tudi vojake, ki si na ukaz nadrejenih pri uresničevanju vojaških in političnih ciljev prav tako pomagajo z nasiljem, je po njegovem značilna uporaba skrajnih metod, ki jo spremljata vera v skrajne ideologije in skrajna miselnost. Terorist, pravi Cassam, vidi v fizičnem nasilju dopustno sredstvo za doseg svojih ciljev ne le takrat, ko so njegovi cilji pravični, ampak tudi ko evidentno niso taki in/ali taka vsaj ni uporaba nasilja za njihovo doseg. Teroristi naj bi bili ekstremni tudi v tem, da zanikajo načelo sorazmernosti in izhoda v sili – zanje, pravi Cassam, nasilje ni zadnja, temveč prva izbira, količine nasilja pa ne odmerjajo v sorazmerju s koristmi, ki si jih lahko od njega razumno obetajo, temveč z njo po pravilu pretiravajo. In končno, terorista po Cassamu izdaja ekstremni način razmišljanja – dogmatizem, zaverovanost vase, fanatizem,

⁴⁰ To tripartitno taksonomijo dolgujem že omenjenemu Quassimu Cassamu (Cassam, 2022). Obtožba, da je terorizem po svojem bistvu ekstremističen, vzbuja določene dvome glede vseh treh njegovih domnevnih elementov, ideologije, metod in miselnosti, od vseh pa vendarle še najmanj o zadnjem, teroristovi skrajn(ostn)i miselnosti (*mindset*). Tu je vsekakor na mestu previdnost – na terorizmu kot takem (v pomenu, v katerem sem ga definiral za potrebe tega članka) ni nič takega, kar bi tovrstno miselnost zahtevalo od ljudi, ki so se za uresničitev svojih ciljev pripravili zateči k fizičnemu nasilju zoper nerazlikovane tarče. Velika večina teroristov najbrž res nima posebnih zadržkov do nasilja nad civilisti ali pa so v tem celo pretirano zagreti, svet vidijo črno-belo, svoje dogmatične predstave o edinemu pravilnemu ali bogušvečnem načinu življenja pa skušajo brezkompromisno vsiliti tudi vsem drugim. A kakor koli že je taka miselnost med teroristi običajna in razširjena, zato ni že tudi neizogibna. Brez težav in ne da bi pri tem zašli v pojmovno protislovje ali miselno zmedo, si lahko zamislimo terorista, ki se mu fizično nasilje upira ali pa ga razume kot nujno zlo in ga zato odmerja previdno, po kapljicah. Ali takega, ki mu cilj ni vsem drugim vsiliti svojo vizijo družbene ureditve in pravičnega življenja, temveč zase in za svoje sotrpine izboriti enake pravice, kot jih – tudi na njihov račun – uživa privilegirana večina. Skrajna miselnost in zanjo značilna obsedenost s čistočo, dojemanje sebe kot žrtve, dogmatizem, nepripravljenost na kompromise ipd. so, skratka, v realnem življenju pogosti sopotniki terorizma, niso pa zato že tudi njegova usoda.

nepripravljenost na sklepanje kompromisov, nestrpnost in nezaupanje do drugače mislečih, obsojanje drugačnih vrednot in načinov življenja.

Nobenega dvoma ni, da se zgornji opisi nanašajo, če že ne na vse, pa vsaj na nekatere pretekle in aktualne teroristične organizacije in njihove pripadnike, in da ima Cassam še kako prav, da marsikateri terorist iz mesa in krvi v resnici razmišlja in deluje na ekstremen način, ne meneč se za (pre)visoko ceno, ki jo drugi plačujejo za uresničevanje tega, kar so pogosto zgolj njegove fantazije.⁴¹ To pa še zdaleč ne pomeni, da so skrajna ideologija, skrajne metode in skrajna miselnost za terorizem kakor koli tvorni in še manj, da jih ne bi, če bi se take raziskave lotili, našli tudi v ideologijah, metodah in miselnosti vojaških poveljnikov, revolucionarnih vodij ter poveljnikov in pripadnikov uporniških in gverilskih oboroženih formacij. Pa se nam pri tem sploh ni treba vrniti daleč v preteklost, aktualno dogajanje v Ukrajini, Gazi, Jemnu in na še nekaj več kot aktualnih petdesetih vojnih žariščih po svetu nam priskrbi čisto dovolj dokaznega gradiva. Cassim je morda opisal terorizem, kakršen je, ne pa tudi terorizma, kakršen bi lahko bil – in razen če drugačen, kot je, sploh ne more biti, bi morali za potrebe moralnega ovrednotenja terorizma kot terorizma uporabiti njegovo najbolj in ne najmanj privlačno podobo.

5 Zaključek

V pričujočem članku sem dokazoval, da so prevladujoče definicije, ki vidijo specifiko terorističnega nasilja v nedolžnosti njegovih žrtev, pomanjkljive, in da se očitek, da je moralno breme terorizma edinstveno oz. neprimerljivo s precej lažjim moralnim bremenom drugih oblik politično motiviranega nasilja, razkadi, brž ko nedolžnost tarč terorističnega nasilja zamenjamo z njegovim nerazlikovalnim značajem oz. teroristovo brezbriznostjo do identitete in/ali moralnega statusa potencialnih žrtev. S tem se moralna razdalja med terorističnim nasiljem na eni in vojnim in revolucionarnim nasiljem na drugi strani močno skrči, to pa nas prisili k ponovnemu premisleku, ali je moralna prednost vojne pred terorizmom res tako zelo samoumevna, kot se običajno predpostavlja. V osrednjem delu članka sem predstavil nekaj argumentacijskih strategij, ki bi nam lahko pomagale zaobiti načelo imunosti nebojujočih in tako vsaj nekoliko odškrniti vrata – resda pogojnemu in zelo omejenemu – zagovoru terorizma. Tak kvalificiran zagovor je kljub vsemu več kot

⁴¹ Anders Breivik, ki je na otoku Utoya hladnokrvno pobil 69 udeležencev in udeleženk tabora delavske mladine, je lep primer takega zblojenega terorističnega skrajneža. (Rahman idr. 2016) Ni pa tudi kakorkoli reprezentativen za teroristično miselnost in način delovanja.

le Pirova zmaga, saj so navsezadnje tudi upravičenja vojn (in revolucij in oboroženih vstaj in atentatov in nasilnih demonstracij) vedno zgolj pogojna in omejena. Kako prepričljiv je tak zagovor terorizma, bo seveda odvisno od prepričljivosti dokazovanja, da je načelo imunosti nebojujočih zgolj grob približek moralni resnici ali pa vsaj eno tistih moralnih načel, ki dopuščajo številne izjeme. Do tega se nisem opredeljeval, ker je bil moj namen drugačen, in sicer dokazati, da terorizem ni moralno poseben ter da v ničemer ne odstopa od drugih vrst politično motiviranega nasilja – če je zaradi nerazlikovalne rabe nasilja moralno nedopusten, potem so take tudi vojne, revolucije, oborožene vstaje in atentati, če je nerazlikovalno rabo nasilja vsaj izjemoma mogoče opravičiti pri slednjih, pa mora biti ta možnost na voljo tudi pri ovrednotenju terorizma.

Teroristi nasilje resda opravičujejo kot nujno zlo ali vsaj edino učinkovito sredstvo za doseg domnevno plemenitih ciljev, ker pa nasilja niti ne izvajajo niti ne častijo zaradi njega samega, teroristično nasilje pa tudi ni ne nesmiselno in ne brezciljno, temveč strateško in preračunljivo, bi njihov način razmišljanja in delovanja težko označili za skrajnen, vsaj v tradicionalnem pomenu te besede. Oziroma, če skrajneže že prepoznamo po razmeroma lahkotnem opravičevanju nasilja in zatekanju k njemu, teroristi v tej kategoriji še zdaleč niso osamljeni. Po premisleku se zato težko izognemo naslednjemu pogojnemu sklepu: če je terorizem v načelu nedopusten, potem je taka tudi večina vojn, revolucij in oboroženih vstaj, če pa so slednje vsaj izjemoma opravičljive, pa bi morali podoben moralni status priznati tudi terorizmu. Terorizem, skratka, vsaj v teoriji zmore prenašati težko moralno breme, ki si ga je naprtil z nerazlikovalno uporabo nasilja; bo pa v praksi kljub temu le redko opravičljiv, ker bo (skoraj) vedno na voljo alternativna, nenasilna, pa čeprav daljša in bolj negotova pot do moralno zaželenih ciljev, za katere si prizadevajo teroristi. Tudi po tej plati se torej terorizem ne razlikuje pomembno od drugih vrst politično motiviranega nasilja, v prvi vrsti vojn, za katere velja, da jih je v načelu sicer mogoče opravičiti, de facto pa le redke, če sploh katere med njimi izpolnjujejo vse pogoje, ki jih za moralno sprejemljivost vojnega nasilja navaja teorija pravične vojne.

Literatura

- Allington, D., McAndrew, S. & Hirsh, D. (2019). *Violent extremist tactics and the ideology of the far left. Technical Report*. Commission for Countering Extremism.
- Anscombe, E. (1961). War and murder. V: Walter Stein (ur.), *Nuclear Weapons: A Catholic Response* (44–52). Sheed & Ward.

- Baier, A. (1991). Violent demonstrations. V: R.G. Frey & C.W. Morris (ur.), *Violence, Terrorism, and Justice* (33–58). Cambridge University Press.
- Berger, J.M. (2018). *Extremism*. The MIT Press.
- Bobbio, N. (1991). *Desnica in levica*. Sophia.
- Boudry, M. (2018). The myth of senseless violence and the problem of terrorism. V: D. Boonin (ur.), *The Palgrave Handbook of Philosophy and Public Policy* (147–160). Palgrave Macmillan.
- Brandt, R. B. (1972). Utilitarianism and the rules of war. *Philosophy & Public Affairs*, 1(2), 145–165.
- Buchanan, A. (2013). The ethics of revolution and its implications for the ethics of intervention. *Philosophy & Public Affairs*, 41(4), 291–323.
- Cassam, Q. (2020). Epistemologija ekstremizma in radikalizacije. *Analiza*, 24(2), 23–42.
- Cassam, Q. (2021). »Extremism is a state of mind«. *LAI News*.
- Cassam, Q. (2022). *Extremism. A Philosophical Analysis*. Routledge.
- Celec, B. (2018). Lažni samomorilec bi strašil Ljubljancane. *Delo*. <https://www.delo.si/novice/crna-kronika/lazni-samomorilec-bi-strasil-ljubljancane>
- Coady, C. A. J. (2004). Terrorism and innocence. *The Journal of Ethics*, 8, 37–58.
- Coady, C. A. J. (2005a). Definicija terorizma. V Primorac (ur.)(2005), str. 31–44.
- Coady, C. A. J. (2005b). Terorizem, moralnost in skrajna sila. V: Primorac (ur.)(2005), str. 117–135.
- Coady, C. A. J. (2007). Collateral immunity in war and terrorism. V: Primoratz (ur.)(2007), str. 136–157.
- Coady, C. A. J. (2008). *Morality and Political Violence*. Cambridge University Press.
- Coady, C. A. J. (2008a). The immunities of combatants. V: C. A. J. Coady (2008), str. 179–204.
- Coady, C. A. J. (2008b). The morality of terrorism. V: C. A. J. Coady (2008), str. 154–178.
- Coady, C. A. J. (2008c). The problem of collateral damage. V: C. A. J. Coady (2008), str. 132–153.
- Fotion, N. (2005). Bременa terorizma. V: Primorac, I. (ur.)(2005), str. 75–85.
- Frey, R. G. in Morris, C. W. (ur.)(1991). *Violence, Terrorism, and Justice*. Cambridge University Press.
- Frowe, H. (2011). Self-Defence and the Principle of Non-Combatant Immunity. *Journal of Moral Philosophy*, 8(4), str. 530–546.
- Frowe, H. (2014). Non-combatant liability in war. V Helen Frowe & Gerald Lange (ur.), *How We Fight. Ethics in War* (172–188). Oxford University Press.
- Frowe, H. (2019). War and legitimate targets. V D. Edmonds (ur.), *Ethics & The Contemporary World* (69–81). Routledge.
- Gilbert, P. (2007). Civilian immunity in the 'new wars'. V: Primoratz (ur.)(2007), str. 201–216.
- Glasgow, J. (2011). A straightforward definition of terrorism. *Public Affairs Quarterly*, 25(3), 181–197.
- Goodin, R. (2006). *What's Wrong with Terrorism?*. Polity Press.
- Granados, S. idr. (2024). How Israel Weakened Civilian Protections When Bombing Hamas Fighters. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/interactive/2024/12/26/world/middleeast/israel-gaza-strikes-takeaways.html>
- Heinze, E.A. & Steele, B.J. (2009). »Non-state Actors and the Just War Tradition«. Uvod h knjigi Heinze, E.A. & Steele, B. (ur.). *Ethics, Authority, and War. Non-state Actors and the Just War Tradition* (1–20). Palgrave Macmillan.
- Held, V. (2004). Terrorism and war. *The Journal of Ethics*, 8, 59–75. Ponatisnjeno v: Held, V. (2008), str. 13–28.
- Held, V. (2005). Terorizem, pravice in politični cilji. V: Primorac (ur.)(2005), str. 99–115.
- Held, V. (2008). *How Terrorism Is Wrong? Morality and Political Violence*. Oxford University Press.
- Held, V. (2008a). Terrorism and war. V: Held (2008), str. 13–28.
- Held, V. (2008b). Terrorism, rights and political goals. With a Postscript. V: Held (2008), str. 71–90.
- Held, V. (2020). Moralno presojanje nasilja in terorizma. *Analiza*, 24(2), str. 123–140.
- Honderich, T. (2004). *After the Terror*. McGill-Queens University Press.
- Honderich, T. (2006). *Humanity, Terrorism, Terrorist Wars*. Continuum.
- <https://iai.tv/articles/extremism-is-a-state-of-mind-auid-1882>
- Jaggard, A. (2005). What is terrorism, why is it wrong and could it ever be morally permissible?. *Journal of Social Philosophy*, 36(2), 202–217.

- Jollimore, T. (2007). Terrorism, war, and the killing of the innocent. *Ethical Theory and Moral Practice*, 10, 353–372.
- Kamm, F. M. (2008). Terrorism and intending evil. *Philosophy & Public Affairs*, 36(2); 157–188.
- Kamm, F. M. (2014). Self-Defense, Resistance, and Suicide: The Taliban Women. V: Frowe & Lange (2014), str. 75–86.
- Kapitan, T. (2008). »Terror«. V: Stephen Law (ur.)(2008), str. 17–33.
- Krueger, A. (2007). *What Makes a Terrorist? Economics and the Roots of Terrorism*. Princeton University Press.
- Lackey, D. (2003). »Why Hiroshima was immoral? A response to Landesman«. *The Philosophical Forum*, 34(1), 39–42.
- Landesman, C. (2003). Rawls on Hiroshima. An Inquiry into the Morality of the Use of Atomic Weapons in August 1945. *The Philosophical Forum*, 34(1), 21–38.
- Law, S. (ur.)(2008). *Israel, Palestine, and Terror*. Continuum.
- Lazar, S. (2018). In dubious battle: uncertainty and the ethics of killing. *Philosophical Studies*, 175(4), 859–883.
- McMahan, J. (2010). The just distribution of harm between combatants and noncombatants. *Philosophy & Public Affairs*, 38(4), 342–379.
- McMahan, J. (2011). Who is liable to be killed in war?. *Analysis*, 71(3), 544–559.
- McMahan, J. (2014). What rights may be defended by means of war?. V Seth Lazar & Cecile Fabre (ur.), *The Morality of Defensive War* (110–151). Oxford University Press.
- McMahan, J. (2018). Non-responsible killers. *Journal of Moral Philosophy*, 15, 651–682.
- McPherson, L. (2009). Is Terrorism Distinctively Wrong?. *Ethics*, 117(3), 524–546
- Moen, O. M. (2019). The Unabomber's ethics. *Bioethics*, 33(2), 223–229.
- Nathanson, S. (2010). *Terrorism and the Ethics of War*. Cambridge University Press.
- Neumann, P.R. & Smith, M.L.R. (2008). *The Strategy of Terrorism. How It Works and Why It Fails*. Routledge.
- Nielsen, K. (1971). On the choice between reform and revolution. *Inquiry*, 14(1-4), 271–295.
- Nielsen, K. (1977). On justifying revolution. *Philosophy and Phenomenological Research*, 37(4), 516–532.
- Parry, J. (2018). Civil War and Revolution. V Seth Lazar & Helen Frowe (ur.), *The Oxford Handbook of Ethics of War* (315–335). Oxford University Press.
- Porta D. D. (2020). Radikalizacija. Racionalni pristop. *Analiza*, 24(2), 43–64.
- Post, J. (2007). *The Mind of the Terrorist. The Psychology of Terrorism from IRA to Al-Qaeda*. Palgrave Macmillan.
- Primorac, I. (2005a). Državni terorizem in protiterorizem. V: Primorac (ur.)(2005), str. 153–168.
- Primorac, I. (2005b). Kaj je terorizem?. V: Primorac (ur.)(2005), str. 45–58.
- Primorac, I. (ur.)(2005). *Terorizem. Filozofska vprašanja*. Krtina.
- Primoratz, I. (1997). The morality of terrorism. *Journal of Applied Philosophy*, 14, 221–233.
- Primoratz, I. (2007). Civilian immunity in war: its grounds, scope, and weight. V: Primoratz (ur.)(2007), str. 21–41.
- Primoratz, I. (2008). Terrorism in the Israeli-Palestinian conflict. V: Stephen Law (ur.)(2008), str. 59–72.
- Primoratz, I. (ur.)(2007). *Civilian Immunity in War*. Oxford University Press.
- Rahman, T. idr. (2016). Anders Breivik: Extreme Beliefs Mistaken for Psychosis. *Journal of American Academy of Psychiatry and Law*, 44, 28–35.
- Rawls, J. (1995). Fifty years after Hiroshima. *Dissent*, 323–327.
- Rees, P. (2005). *Dining With Terrorists. Meetings With the World's Most Wanted Militants*. Macmillan Press.
- Richards, A. (2015). *Conceptualizing Terrorism*. Oxford University Press.
- Rodin, D. (2011). Justifying Harm. *Ethics*, 122(1), 74–110.
- Scheffler, S. (2006). Is terrorism morally distinctive?. *The Journal of Political Philosophy*, 14(1), 1–17.
- Smith, M. N. (2008). Rethinking Sovereignty, Rethinking Revolution. *Philosophy & Public Affairs*, 36(4), 405–440.
- Smith, M. N. (rokopis) The moral significance of terrorism.
- Statman, D. (2006). Supreme emergencies revisited. *Ethics*, 117(1), 58–79.

- Steinhoff, U. (2005). Kako je mogoče upravičiti terorizem?. V: Primorac (ur.)(2005), str. 137–150.
- Tilly, C. (1979). Collective Violence in European Perspective. V Hugh Davis Graham & Ted Robert Gurr (ur.), *Violence in America: Historical & Comparative Perspectives* (83–118). Sage.
- Tollefsen, R. (2008). The rationality of collective guilt. *Midwest Studies in Philosophy*, 30(1), 222–239.
- Uniacke, S. (2014). Self-Defence, Just War, and a Reasonable Prospect of Success. V: Frowe & Lange (ur.)(2014), str. 62–74.
- Valdez, J. (2024). »Paging the Hague: Israel's exploding electronics might be war crimes«. *The Intercept*.
<https://theintercept.com/2024/09/19/israel-pager-walkie-talkie-attack-lebanon-war-crimes/>
- Waldron, J. (2004). Terrorism and the uses of terror. *The Journal of Ethics*, 8, 5–35.
- Waldron, J. (2018). Deep morality and the laws of war. V Seth Lazar & Helen Frowe (ur.), *The Oxford Handbook of Ethics of War* (80–95). Oxford University Press.
- Walzer, M. (1977/2015). *Just and Unjust Wars. A Moral Argument With Historical Illustrations*. 5. izdaja, Basic Books.
- Walzer, M. (2004). *Arguing About War*. Yale University Press.
- Wilkins, B. T. (1992). *Terrorism and Collective Responsibility*. Routledge.
- Wright, R. (2017). Sixteen years after 9/11, how does terrorism end?. *The New Yorker*.
<https://www.newyorker.com/news/news-desk/how-does-terrorism-end>
- Young, R. (2005). Terorizem kot orožje politično nemočnih. V Primorac, I. (ur.)(2005), str. 87–97.
- Žižek, S. (2007). *Nasilje*. Analecta.